

Владан
Ђорђевић

ЖИВОТ
ДЕЛО
ВРЕМЕ

Српска академија наука и уметности

1844
1930

ГОДИНА
ВЛАДАНА
ЂОРЂЕВИЋА

1844
1930

ГОДИНА
ВЛАДАНА
ЂОРЂЕВИЋА

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ: ЖИВОТ, ДЕЛО, ВРЕМЕ

Издаје

Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд

За издавача

академик Владимир С. Косић

Главни уредник

академик Марко Анђелковић

Уредник

академик Радоје Чоловић

Дизајн корица

Драјана Лацмановић-Лекић

Лектура

Весна Шубић

Коректура

Снежана Крсчић-Букарица
Рајка Павловић

Припрема за штампу

Досије студио, Београд

Штампа

Службени гласник, Београд

Тираж: 600 примерака

ISBN 978-86-7025-860-0

© Српска академија наука и уметности, 2020.

Издавање ове монографије потпомогнуто је средствима Секретаријата за културу
Града Београда и Дунав осигурања.

ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ
ЖИВОТ, ДЕЛО, ВРЕМЕ

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

САДРЖАЈ

7 | Реч уредника

ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ: ЖИВОТ И ДЕЛО

13 | Радоје Чоловић, Владимир Кањух, *Академик Владан Ђорђевић: животи, дело, време (1844–1930)*

ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ: МЕДИЦИНА

57 | Радоје Чоловић, *Владан Ђорђевић у хирурџији*

73 | Радоје Чоловић, *Владан Ђорђевић и српски војни саниџеџије*

87 | Снежана Вељковић, Радоје Чоловић, *Владан Ђорђевић на челу Саниџеџијског одељења Министарства унутрашњих дела*

109 | Радоје Чоловић, *Владан Ђорђевић – оснивач Српског лекарског друштва, Српског друштва Црвеног крста и Првог београдског друштва за ђимнастику и борење*

ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ: ИСТОРИОГРАФИЈА

141 | Мира Радојевић, *Политички лик и делатност Владана Ђорђевића*

ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ: КЊИЖЕВНОСТ

185 | Љиљана Костић, *Књижевно дело Владана Ђорђевића*

249 | Литература

255 | Напомене

275 | Скраћенице

ИЗ АРХИВА СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

279 | Мирослав Јовановић, *Из ђрађе Архива САНУ о Владану Ђорђевићу*

ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ: БИБЛИОГРАФИЈА

303 | Гордана Лазаревић, *Изабрана библиоџрафија радова академика Владана Ђорђевића*

РЕЧ УРЕДНИКА

Владан Ђорђевић је једна од најистакнутијих личности Србије друге половине 19. и почетка 20. века, када се српски народ налазио у једном од најтежих времена у својој историји.

После пропасти Првог српског устанка и још једног неуспелог покушаја да се силом оружја ослободи из вишевековног ропства под османском влашћу, српске вође на челу са Милошем Обреновићем схватиле су да се из канџи умирућег царства Србија може ослободити само мудрошћу, стрпљењем и лукавством.

Међународне околности за Србију биле су неповољне. Због вишевековне ирационалне русофобије, која у пуној мери траје и данас, западне силе су подржавале Османско царство, са главним циљем да се Русији онемогући излаз на топла мора. Срби, које су оне доживљавале као Мале Русе, били су остављени на милост и немилост „болесника на Босфору“. С друге стране, Русија, у коју су Срби гледали са надом, после Кримског рата и тешких услова мира које су јој наметнуле Енглеска и Француска, била је и сама у тешком положају. Аустрија, односно Аустроугарска и Немачка, виделе су Балкан и српске земље као пут за продор на исток. У тој комбинацији интереса великих сила, Јован Ристић и кнез Милан Обреновић су најмање зло видели у аустроугарским претензијама на Балкану, јер је у њима Србија имала какве-такве изгледе на стицање самосталности, макар и на веома суженом простору. То је био разлог што су се у име Србије одрекли права на самостално вођење спољне политике, што је резултирало изненађујућом подршком Аустроугарске Србији да на Берлинском конгресу стекне независност.

Стање у земљи било је крајње тешко. Ратарство, а нарочито сточарство, биле су главне привредне гране. Извоз стоке у Аустрију, односно Аустроугарску, био је основни извор спољнотрговинских прихода. Више од 95% становништва живело је на селу у врло лошим хигијенским приликама. Животни век је био кратак а смртност деце, посебно у првој години, била је огромна. Заразне и венеричне болести, туберкулоза и паразитарне болести биле су веома распрострањене.

Због малог броја лекара и, у то доба велике беспомоћности медицине уопште, здравствена служба је била мала нада за оболеле. Зато није чудо што је народ најчешће спас тражио прво код народних лекара и врачара. Постојала је и стална опасност од уношења куге, колере и великих богиња из Турске, од којих су карантини били једина

заштита. Комуникације су биле у јадном стању и до изградње железничке пруге до Ниша 1884. године, мезулански превоз био је основни вид транспорта људи.

И у таквим околностима, посебно у другој половини 19. века, појавила се интелегенција, коју су чинили млади људи, који су након школовања у гимназијама и на Лицеју, односно Великој школи, путем непристрасног избора, као државни питомци слати на европске универзитете, са којих су се враћали у домовину, у којој су сањали обнову независности и просперитет.

У таквим околностима у Србији појавио се и др Владан Ђорђевић, човек великих личних способности и готово невероватне радне енергије, жељан да се, по својим најбољим убеђењима, до крајњих граница, на начин како је мислио да је најбољи, жртвује за напредак земље и народа. У тим тешким и често немирним и смутним временима био је прави горостас у нашој историји, чије ће заслуге и доприноси тешко икада бити потпуно сагледани и потврђени.

Владан Ђорђевић је био један од свега неколико Срба пореклом из Србије који су пре 1870. године завршили студије медицине, први школовани хирург у Србији и први Србин лекар, аутор неколико научних радова из хирургије, чија је вредност осведочена објављивањем у водећем хируршком часопису тог времена и бројним цитирањима у литератури. Са успехом је први извео око две стотине операција у Србији, написао је и превео неколико дела из медицине, посебно из хирургије, извршио реформу српског војног санитета, написао прве уџбенике из војне медицине, и у вазалној кнежевини Османског царства основао другу у Европи катедру војне хигијене. На челу Санитетског одељења Министарства унутрашњих дела створио је модерно санитетско законодавство и путем *Народної здравља*, започео промоцију хигијене као нове медицинске науке која је обећавала могућност превенције болести. Основао је Српско лекарско друштво, једно од најстаријих лекарских друштава у Европи, покренуо је и уређивао његов часопис *Српски архив за целокујно лекарство*, основао Српско друштво Црвеног крста, једно од првих петнаест друштава у Европи и Друштво за гимнастику и борење, из којег су израсли, Соколски покрет и „Душан Силни“.

Владан Ђорђевић је био и књижевник који је од ђачких дана и током читавог живота писао приповетке, историјске романе, путописе и преводио са грчког и француског. Основао је и финансирао, а око 25 година и уређивао часопис *Ошацибина*, један од најбољих часописа у Србији тог времена.

Био је и велики друштвени радник, председник Одбора београдске општине, министар у влади, дипломата у Грчкој и Турској, па и у Аустрији, а у тешким временима економске и друштвене кризе и острашћених партијских борби, у којима су партијски и лични интереси често били важнији од државних и националних, био је на челу краљевске владе, покушавајући да проблеме решава на начин који је сматрао најбољим за народ и државу.

Владан Ђорђевић је био велики патриота, што је доказао борећи се у српско-турским ратовима и у српско-бугарском рату. Вођен искључиво интересима народа и државе, објективно је написао *Историју српско-бујарској раиша*, иако је знао да ће на себе навући

гнев најмоћнијих људи Србије. Стар и болестан, у балканским ратовима и у Првом светском рату за Србију се борио дипломатијом, пером и пркосом.

Ова књига је наш покушај да се, колико-толико, у унапред дефинисаном обиму, осветле доприноси Владана Ђорђевића Србији, за коју се борио на начине за које је сматрао да су за њу најбољи и најкориснији. Књига је израз најискренијих и најбољих намера аутора и Српске академије наука и уметности да, колико је било у нашим моћима, укажемо на вишеструке доприносе др Владана Ђорђевића Србији у тешком времену у којем је живео и радио.

Радоје Чоловић

ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ:
ЖИВОТ И ДЕЛО

АКАДЕМИК ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ: ЖИВОТ, ДЕЛО, ВРЕМЕ (1844–1930)

Радоје ЧОЛОВИЋ и Владимир КАЊУХ
Српска академија наука и уметности

Порекло породице

Деда Владана Ђорђевића, Димитрије, Цинцарин из места Фурка у Епиру, у северној Грчкој, са целом породицом, синовима Ђорђем, Николом и Адамом и старијом кћерком Деспом, удовицом са четворо деце (млађа кћи му је одведена у ропство), избегао је у Србију после турске одмазде извршене након једне неуспеле побуне Цинцара у том крају.

Према једној анегдоти, кад су код Суповца ушли у Србију, деда Димитрије је рекао: „Децо, пољубите ову земљу, овде је слобода, ово је Милош-бега Србија.“ Населио се у Болечу код Београда, где је отворио кафану.

Владанов отац Ђорђе је најпре послуживао у једној апотеци и у продавницама лековитих трава, успут се бавећи и лечењем, због чега је добио посао болничара у новооснованој Војној болници у палилулској касарни. Био је цењен болничар па су га звали „хећим-Ђорђе“. Напредовао је до чина санитетског поручника. У то време могао се добити бесплатан плац испред Београдског шанца, на који су се добијале тапије. Ђорђе је узео плац у Господској (данас Бранковој) улици, подигао кредит и 1842. године подигао кућу, а након тога се оженио Маријом, сестром Томе Лека. У кући Ђорђевића живело се патријархално, постило се око двесто дана у години.

Биографија Владана Ђорђевића

Владан Ђорђевић је рођен 21. новембра 1844. године по старом (3. децембра по новом) календару у Београду. На крштењу, од кума кир Коче Германа добио је име Хипократ. Кад је отац Ђорђе постао болничар у Београдској војној болници, у кругу болнице добио је службени стан, а кућу је изнајмио. Живећи у болничком кругу, Хипократ је заволео војску. Био је несташан и борбен, волео је да се игра рата, а „своје другове је увежбавао у војној дисциплини“ на „егзерцир плацу“.

Основно школовање

Хипократ је основно школовање започео у „грчкој школи“, која је, заједно са српском основном школом била смештена у задњем пространом делу дворишта Саборне цркве. У кући и школи научио је грчки језик. Било му је седам година кад му је умрла мајка. После женине смрти, хећим Ђорђе се са братом преселио у Сарајево, где су отворили биљну апотеку у којој су продавали лековите траве. Учитељ му је био истакнути српски национални радник Александар Шушкаловић, који је настојао да код ђака развије љубав према српској књижевности и свему што је српско. Предавао им је не само обавезне предмете него и неке предмете који су се учили у гимназији и средњим школама. Кад је Ђорђе умрла кћи Милева, раскинуо је ортаклук са братом и 1855. године вратио се у Београд.

Гимназијско школовање

При упису, Хипократ је показао тако добро знање да је одмах примљен у други разред (седморазредне) гимназије у Београду. Цепарац који је од оца добијао за одличне оцене, трошио је на куповину старих новина и књига. Доцније је почео позајмљивати књиге на читање, па и књиге на грчком, што му је омогућило да побољша знање грчког језика, са кога је на српски језик превео причу *Злајни бич*. На његову иницијативу, најбољи ђаци гимназије образовали су позоришно, учено и свирачко друштво. Био је и члан Дилетантског позоришног друштва и Првог српског гимнастичког друштва, које је 1857. основао Стеван Тодоровић.

На распушту после трећег разреда, два месеца пешачио је од Београда до Алексинца, и то до Крагујевца са неколико другова, а одатле сам. Тада му се јавила идеја да напише приповетку *Кочина крајина*. У четвртом разреду највише се дружио са Драгишом Станојевићем, са којим се такмичио у „списатељству“, и са старијим ђацима, Костом Поповићем из Жевице, Костом (Стојаном) Новаковићем и Чедомиљом Мијатовићем, који су на њега имали велики утицај и подржавали његову тежњу да постане књижевник. Често су се састајали у

једној соби куће близу Калемегдана, у којој је становао Коста (Стојан) Новаковић, коју су звали „Република“, и читали своја „сочињенија“.

Наредних година написао је дванаест приповедака и превео четири драме, међу којима и драму *Добродетелна сујерија* од Голдонија, која је доцније извођена у Народном позоришту. Већина радова које су ђаци писали, излазила је у недељном гимназијском листу *За Србинство* који је уређивао Алекса Јовановић. У њему је изашла прва опсежнија Хипократова новела *Пустиињак*. Као ђак четвртог разреда написао је драму *Петар Гојниковић*, а као ђак петог разреда новелу *Пушчана зрна*. Пошто је књижевни уредник *Српских новина* Алимпије Васиљевић дао повољну критику, новела је 1860. године почела да излази у наставцима у подлистку тих новина. Ускоро је написао драме *Робови* и *Сулејман*, а 1861. трагедију у три дела *Љубоје, српски жујан*, коју је 21. новембра 1862. године у сали Велике пиваре извело Добровољно друштво омладине српске, после које је на захтев публике изведена и репризна представа.

Охрабрен тим успехом, Хипократ је радове почео слати у новосадску *Даницу*, коју је уређивао Ђорђе Поповић, у којој су му радови чак и хонорарисани. Његове приповетке *Злајни бич* (превод са новогрчког), *Побрашми*, *Хлеб и со*, *Невера*, *Вера у Србина*, *Јединица*, *Гавран* и *Киша цвећа* штампане су у *Видовдану*, *Свештовиду* и у *Даници*, у којој је радове по први пут почео потписивати псеудонимом *Владан*.

Владан Ђорђевић у време похађања гимназије

Школовање на Лицеју

Гимназију је завршио са одличним успехом и школске 1862/63. године уписао се на Правни одсек Лицеја. При упису, по препоруци декана Ђуре Даничића, прихватио је да име Хипократ промени у „народније“ име Владан. У то време, промена имена била је лака, док се за промену презимена морала добити дозвола министра унутрашњих дела. Тако су и неке његове старије колеге и другови променили имена, Коста Новаковић у Стојан, Јанићије Кујунџић у Милан и Михаило Лазаревић у Радмило.

По наговору историчара Панте Срећковића, Владан је са Правног прешао на Јевтаственички (Природњачки) одсек Лицеја. За време распуста био је са пушком на Лицејској барикади близу Калемегдана, коју су лицејци подигли када је Ашир-паша почео бомбардовање Београда. Ту је одлучио да напише роман *Кочина крајина*, који је убрзо објавио у часопису *Видовдан*, да би ускоро роман био издат и као засебно издање. У роману је подстицао национална осећања код омладине и тежњу за ослобођењем. Бавио се и превођењем па је са француског превео Молијеров комад *Тврдица*.

Владан Ђорђевић као лицејац (1857)

Стеван Мачај (1823–1889)
(БСАНУ Ф-39/1)

Након прве године Лицеја, од 4. јула до 12. августа 1863. године, био је члан, треће по реду, летње научне екскурзије од седам чланова коју је предводио др Јосиф Панчић, професор Лицеја, током које су прикупљали податке из геологије, минералогije, ботанике, етнографије и др., највише у Пожаревачком, Црноречком и Књажевачком округу, мање у Алексиначком, Крушевачком, Јагодинском и Крагујевачком. Налазе екскурзије 1867. године издала је Уједињена омладина српска под насловом *Пути лицејских њихомаца јесенасивеничкој одељења њо Србији године 1863*. Екскурзији се придружио зајечарски физикус, др Стеван Мачај. Као и др Јосиф Панчић, и др Мачај је Владану саветовао да студира медицину јер ће му она „не само осигурати материјалну независност, већ ће му отворити приступ свуда, од сиротињске колибе до владаочеве палате“, што ће њему, „младом романсијеру, користити да упозна живот свих друштвених слојева“.

Студије медицине

По повратку са екскурзије био је позван у Министарство просвете где му је саопштено да је на препоруку Јосифа Панчића и Ђуре Даничића добио државну стипендију за студије медицине у Бечу. При доласку у Беч, доста слабо је говорио немачки. Касније је испричао анегдоту како је од кочијаша затражио да га вози до стана, давши му цедуљицу на којој је био написан назив улице, кућни број, спрат и број стана. Кад је кочијаш прочитао адресу, рекао му је: „Ваша милости, улицу ћемо лако наћи, исто тако и бр. 17, али како ћемо се колима извести на III спрат, то ни сам не знам.“

Уз студије медицине почео је интензивно да учи немачки и француски језик и да узима часове плеса и клавира. У то време сматрало се да је Медицински факултет у Бечу један од најбољих, а по многим и најбољи у Европи.

Професори су му били водећи стручњаци тога доба из низа области медицине. Јозеф Хиртл (Josef Hyrtl, 1810–1894) му је предавао анатомију, Ернест Брике (Ernest Willhelm von Brücke, 1819–1892) физиологију, Карл Рокитански (Carl Freiherr von Rokitansky, 1804–1878) патологију, Јозеф Шкода (Joseph Scoda, 1805–1881) и Јохан Ополцер (Johann Ritter von Oppolzer, 1808–1871) интерну медицину, Теодор Билрот (Christian Albert Theodor Billroth, 1829–1904) хирургију, Карл Артл (Carl Ferdinand von Artl, 1812–1887) офталмологију, Фердинанд Хебра (Ferdinand Ritter von Hebra, 1816–1880) дерматологију, итд.

Најистакнутији професори који су предавали Владану Ђорђевићу: Јозеф Хиртл, Ернест Брике, Карл Рокитански, Јохан Ополцер, Јозеф Шкода, Теодор Билрот, Карл Артл и Фердинанд Хебра

Владан је био нарочито одушевљен професором Хиртлом који је вршио изврсне анатомске дисекције, лепо предавао и јасно писао, па се за њега причало да „говори као Цицерон а пише као Хајне“. Импресиониран Хиртлом, Владан је убрзо почео да преводи његову *Дескриптивну анатомију* и да на састанцима „књижевног“ друштва студената из Србије „Задруга“, које је основао, чита одломке из ње. У преводу је увео низ медицинских термина који у нашем језику до тада нису постојали.

Није занемарио ни књижевност, па је написао историјску приповетку *Вукана* (објављену у *Видовдану*) и роман *Сјајка*, из кога су у *Даници* штампана три одломка, *Хајдукова мајка*, *Газда Милић* и *Славна комисија*.

На распусту након прве године студија, отпутовао је у манастир Студеницу и написао прву путописну цртицу *Студеница*, која је штампана у Новаковићевој *Вили*, а затим је возом отпутовао до Трста где је написао цртицу *Мирамаре*, штампану у *Видовдану*. Део распуста након друге године провео је у Чешкој. Месец дана, делом пешке, путовао је са Драгишом Станојевићем по Таранту у (Саксонској) Саксонији. Тада је написао путописну репортажу *Два дана кроз чешко-саску Швајцарску*, која је објављена у *Вили*.

До његовог доласка, Срби студенти који су студирали у Бечу били су подвојени на „Србијанце“ и „Несрбијанце“, који су ишли у одвојене кафане и имали одвојена удружења. Током треће године студија, Владан је успео да измири размирице између књижевног друштва студената из Србије „Задруга“ и друштва Срба студената из Војводине „Зора“, тако да је формирано ново друштво које је задржало назив „Зора“. Управа и књижевни рад целог омладинског покрета пренет је на „Зору“, а она је све пренела на свог новог

Беседа В. Ђорђевића *Важности јестасџвенице*, објављена као засебна књига

секретара, Владана Ђорђевића. Ново друштво било је у стању да приступи извршавању замисли Владимира Јовановића, уредника *Слободе* у Женеви, да створи Уједињену омладину српску и организовању прве скупштине у Новом Саду (15–18. августа 1866) на којој је одржао беседу *Важности јестасџвенице*, која је (1866) штампана у Новом Саду као засебна књига.

На Скупштини је одлучено да Уједињена омладина српска издаје *Календар* и лист *Омладинска заједница* и да друштво „Зора“ управља свим омладинским пословима до наредне скупштине. Као секретар „Зоре“, био је уредник првих омладинских новина за које је написао чланке *Српски народ у години 1866*, *Како ваља неговати здравље*, *Словенска слобода* (по Миџкијевичу), *С Јадранској мора по Бабоу*, *Краљевић Марко*, док је у Хаџићевој *Мајици*, објавио чланак *Свети Сава и Вук Караџић*, чланак *Два листа из јестасџвенице у Вили*, а приповетке, *Кайџан Вељко у Даници*, и *За цара и ошачество у Вили*. Друга, бурна скупштина Уједињене омладине српске одржана је у дворишту Велике школе у Београду од 5. до 8. августа 1867. године. На њој је међу првима, заступао политичку равноправност жена.

Током распуста 1867. године на једној забави у Крагујевцу одржао је предавање на тему *Беседа у Срба*, чиме је инаугурисао *Забаве са предавањем*, које су се састојале из два дела, предавања и забавног дела. Том приликом, написао је и путописну цртицу *Крајујевац*. Као представник Уједињене омладине српске учествовао је на Свесловенском конгресу у Москви, и у Сокољницима се изјаснио против предлога да за свој књижевни језик сви Словени узму руски или старословенски језик.

Пошто је одласком на конгрес „без сагласности напустио своје место опредељења“, министар финансија и просвете Коста Цукић му је одузео стипендију. Тада су му помогли пријатељи, који су у Новом Саду приредили забаву „у корист једног ђака“ и приход од 400 форинти му послали у Беч, као и пријатељи из Београда, Димитрије Матић, Ђорђе Влајковић и Љубомир Каљевић, који су му послали по пет форинти.

Када је после девет месеци кнез Михаило Обреновић дошао у Беч, српски студенти су изашли да га дочекају. Владан, кога су студенти изабрали да поздрави кнеза, у поздравном говору је поред осталог рекао да ће „народна омладина верно стајати уз њега док год буде високо носио заставу уједињења целог Српства“. Његов говор се свидео кнезу Михаилу, па је питао да ли је то онај студент коме

су одузели стипендију, па када је добио потврдан одговор, рекао је: „Вратите му стипендију, он је даровит, али је у превирању, био би грех упропастити му будућност зато што је обузет младалачким фантазијама“, што је нови министар просвете Димитрије Црнобарац одмах спровео у дело.

У то време, Владан је написао своју путописну репортажу *Гмуденско језеро*, а 1868. у Каљевићевој Србији објавио је драму *Народ и великаши*, као први део трилогије која је играна у Новосадском позоришту. Био је предвидео да други и трећи део буду *Народ и агвокаши* и *Народ у калуђери*.

Када је „Социјалистички покрет Светозара Марковића учинио да је аустријска влада забранила учествовање у раду Уједињене омладине српске сваком ко није био поданик монархије“, Владан, који је био запоставио студије, поново се „свом снагом бацио на изучавање медицине и успео да после школског распуста након десетог семестра постане *Doctor medicinae* у исти дан кад и његов друг Лазар Докић, обојица за краће време него икоји Србин с обе стране Саве и Дунава дотле, и постали су доктори првих дана 1869 године“, да би у току те године Владан положио и ригорозуме за докторат хирургије и за магистеријум опстетриције и тако стекао звање *доктора целокујној лекарства, хирургије и ојстетриције*.

Током летњег распуста 1869. године, отишао је у Праг да у породилишту професора Сајферта обави додатну праксу из акушерства. На прослави 500. годишњице Јана Хуса у Прагу, приређеној под вођством чешких народних првака Палацког, Ригера и Брунера, учествовало је и изасланство Српског ученог друштва из Београда, у којем су били Јанко Шафарик, Милан Ђ. Милићевић и Настас Петровић. Кад је дошао ред на српску делегацију да у прашком предграђу Хусинац поздраве митинг, српски делегати су замолили Владана да се у име њих обрати скупу. Његов надахнути говор о Хусу и хуситском покрету, у коме се „трудио да од средњовековног хришћанског мученика направи националистичког чешког борца за народност у модерном смислу“, изазвао је одушевљење масе од око 40.000 људи, па је говор штампан у свим чешким листовима и у Каљевићевој Србији. За време боравка у Прагу, написао је и *Прилоге за историју српској рада на јесџасџвеници: др Јован Андрејевић*, која је штампана у *Младој Србадији* и *Хус и Хусијска крајина*, литерарно-историјску студију, која је штампана у *Гласнику Српској ученој друштва*.

Први главни одбор Уједињене омладине српске. У средини седи председник др Александар Стефановић. Слева стоје: Јован Бошковић, Владан Ђорђевић (секретар), Иса Павловић, Милан Кујунџић Абердар. Фотограф Стефан Вулпе (Stephan Wulpe), Нови Сад, 1866. година (БСАНУ, Ф-XXXIX)

Беч у XIX веку

Специјализација хирургије

Сазнавши за конкурс (стечај) за питомце – операторе, вратио се у Беч, положио пријемни испит и у јакој конкуренцији био је примљен за „оператора-питомца“ (*Asistent-Arzt*) на Билротовој Првој хируршкој клиници. У то време хирургија се борила за равноправни положај у медицини, који јој је вековима био оспораван. Антисепса се још увек није почела примењивати, јер нису били шире прихваћени Листерови радови. О томе у каквим су условима тада извођене операције, може се закључити на основу Селигманове слике која приказује Билрота како оперише 1892. године, више од пуне две деценије после Владанове специјализације, када су услови за операције несумњиво били значајно лошији.

У другој класи било је десет специјализаната (прва класа је специјализирала од 1867. до 1869). Са Владаном су били Черни (*Vinsenz Czerny*), који је доцније, држећи катедру хирургије на Универзитету у Хајделбергу, постао један од најпознатијих хирурга у Европи, Карл Гусенбауер (*Carl Gussenbauer*), који је после Билротове смрти постао професор хирургије на бившој Билротовој клиници, Роберт Герзуни (*Robert Gersuny*), који је постао управник Болнице Црвеног крста (*Rudolfinerhaus*) у Бечу (коју је основао Билрот), затим Артур Менцл (*Arthur Menzel*), који је постао директор болнице у Трсту, Анте Лобмајер (*Lobmeyer*), који је постао директор и професор Бабичке школе у Загребу, Штајнер (*Steiner*), који ће 1876. године неко време управљати болницом Првог женског друштва у Београду, Затлер (*Sattler*), Флегер (*Pfleger*) и Перница (*Pernitza*). Другови у класи су се добро слагали. Владан је био нарочито близак са Герзунијем и Перницом, а по причању каснијих српских специјализаната, Гусенбауер га је често помињао у својим предавањима.

Билрот је још за време студија запазио да Владан његова предавања прати „са живим интересом и научном ревношћу“. Владан је учио и од Билротовог асистента, Едварда Алберта, који је касније постао професор хирургије у Бечу и у хирургију увео низ новина, од којих је најпознатији серо-серозни шав на цревима, написао више уџбеника, и прецизирао индикације за операције код низа обољења. Билрот и Алберт су се доцније, на Владанову молбу, прихватили почасног чланства у Српском лекарском друштву. Владан је истицао да је од Билрота научио „не само оперирати, него уопште темељно немачки радити“.

Кад би се током операција појавио проблем за који се није знало решење, Билрот је имао обичај да неког од питомаца задужи

Професор Билрот са специјализантима (1869–1871). Први ред слева надесно: Герзуни, Черни, Билрот, Менцел, Штајнер. Други ред слева надесно: Гусенбауер, Лобмајер, Затлер, Ђорђевић, Перница и Флегер.

да проучи литературу или да у његовој лабораторији изведе експерименте, како би се нашло решење. Тако је једном приликом др Герзунија и др Ђорђевића задужио да изведу серију експеримената на псима и кунџима и утврде којим се концентрацијама *liquor ferri sesquichlorati* могу изложити огољене („разголићене“) вене да би се успешно зауставило паренхиматозно крвавање а да притом вене не буду оштећене. Из серије тих експеримената произашао је научни рад *Die Cauterisation der Wunden und der Blussgelagten Venen*, који је 1869. године објављен у *Ланџенбековом архиву за клиничку хирургију (Langenbeck's Archiv für klinische Chirurgie)* у Берлину, после чега је Владана исте године Српско учено друштво изабрало за свог редовног члана.

Другом приликом, код једног случаја лимфне фистуле која није реаговала на конзервативно лечење, Билрот је задужио др Владана Ђорђевића да случај темељно проучи, пронађе до тада у литератури описане случајеве и изради једну монографију о лимфореји и лимфангиомима. Резултат је био Владанов обимни рад *Über Lymphorrhoe und Lymphangiome*, такође штампан у *Ланџенбековом архиву (Langenbeck's Archiv für klinische Chirurgie)*, који је много пута цитиран у литератури.

За време специјализације, Владан је писао књижевне саставе и преводио. Тако је 1869. године написао приповетку *Како се човек заљубљује*, коју је објавио и на српском и на немачком језику у подлистку часописа *Wanderer* под насловом *Die Liebe ist Reflexthatigkeit* и превео Линднерову трагедију *Бруи и Колаџин*.

Др Владан Ђорђевић у француско-пруском рату

По избијању француско-пруског рата 1870. године, врховни лекар немачке (пруске) војске писао је професору Теодору Билроту, који је такође био Немац, да има доста лекара, али мало хирурга, и молио га да му пошаље два млада хирурга са своје клинике. Билрот је одредио др Ђорђевића и др Перницу. Као државни стипендиста, др Владан Ђорђевић је морао да затражи сагласност српске владе да привремено може напустити место специјализације. С друге стране, знајући да Пруска има најбоље организовани војни санитет и ратну санитетску службу, заиста је и желео да иде у Немачку, јер је као велики српски родољуб, имао у виду ослободилачке ратове српског народа који су се очекивали у наредним годинама и деценијама, тако да је овај рат схватио као добру прилику да проучи пруску пољску војно-санитетску службу и да се извежба у ратној хируршкој техници, па је одмах телеграфисао влади и затражио дозволу да оде у Немачку. Влада је то одобрила и одлучила да поред њега пошаље још три лекара и два генералштабна официра, да „свако у својој струци учи оно што се само у рату може научити“. Одређени су лекари Аћим Медовић, Јосип Холец и Филип Тајсић који је био начелник српског Војног санитета, и генералштабни официри Миленко Лешјанин и Анте Богићевић, који су са писаном препоруком пруског конзула у Београду Розена упућени у Немачку. Лекари су добили задатак да непосредно изуче организацију пруске ратне санитетске службе, а официри да изучавају пруску војну доктрину.

Лекари и генералштабни официри су из Београда кренули преко Пеште, Беча, где им се придружио др Владан Ђорђевић, наставили преко Минхена, Аугзбурга, Карлсруеа, Хајделберга, Манхајма и Сарбрикена, до Фолкмана, у близини којег је био фронт. Ту су стигли пред саму битку код места Гравелот Сен Прива, која се одиграла од 16. до 18. августа 1870. и одмах се јавили генералштабном лекару др Штаркеу, који је био и краљев лекар. Након што су му објаснили циљ доласка у Немачку и показали писмо препоруке пруског конзула Розена, др Штарке, према казивању Аћима Медовића, је одговорио:

„Ваша Влада господо, има пуно основа, што иде на то да свој војни санитет усаврши. То је не само велика потреба војске, него и хуманитета, којим се државе карактеришу. Но, жао ми је што се доведе трудисте. Наше искуство, које имамо из дојакошњих ратова, показало нам је, да се зло, које долази од недостатка у војним лекарима на бојном пољу, не умањује примањем страних лекара, него да се тим узрокује јака забуна, с тим што страни лекари не познајући дотичне уредбене суптилности нису вични вршењу те службе. Пруска влада постарала се с тога за уређење, по коме сад има на бојном пољу изобиља изучених и у ратно-лекарској служби пуно извежбаних лекара, те стога је поставила правило, по коме се страни лекари на бојном пољу употребити не могу. При таквом стању ствари, ја вас не могу ниуколико обнаждежити, јер је немогућно да вам се учини шта тражите, па што вам овде кажем морали би да вам кажу и у Херни (Главни штаб је био у том граду – наша примедба). Што се тиче Грофа Бизмарка, он би вас примио да му долазите као посланици од ког двора са условима за мир или савез. Као лекаре неће вас пустити преда се, већ зато што ствар није његова, него Војног министарства, и то у Берлину.“

Владан Ђорђевић (у другом реду, други слева), војни лекар у пруском санитету, у француско-пруском рату, са лекарима и добровољним болничаркама. Франкфурт на Мајни, 1871. година. (Музеј науке и технике, Збирка Музеја српске медицине Српског лекарског друштва, инв. бр. МНТ.Т:11.7.1532)

Пошто им није био дозвољен приступ на „бојно поље“, лекари су га замолили за савет шта да раде да би бар делимично обавили мисију ради које су дошли. Препоручио им је да оду у Мајнц на Рајни и да се оданде обрате Министарству војном у Берлину посредством тамошњег главног штабног лекара др Шмида, „који у овом обзиру има потребна упутства“. Послушали су савет и кренули пут Мајнца где их је одмах примио др Шмид, који је затражио и убрзо добио инструкције за њих из Берлина, према којима „нису могли ићи на бојно поље“. Лекари који су дошли из Београда нису прихватили да раде послове које раде болничари, већ су се одлучили да користе своја лекарска звања која су стекли на престижним аустријским медицинским школама (факултетима) и своје „личне квалификације које су им широм отварале врата код свих најотменијих и војних и цивилних лекара“, са чиме се сагласио и др Шмид. Једино је др Владан Ђорђевић остао у Мајнцу да чека распоред на дужност, тј. да наредна три месеца буде пратилац рањеника на ратном броду којим су развожени и смештани по ратним болницама, основаним по градовима и насељима дуж реке Рајне. Др Шмид их је љубазно обавестио и о „свим детаљима организације северно-немачког војног санитета“ и дао им на „дискретну употребу одвећ прецизно израђене инструкције о војном санитету у рату“, које је пруска влада 1868. дала искључиво војним лекарима Пруске. Инструкције су остављене др Владану Ђорђевићу да их преведе и касније достави српској влади.

Др Владан Ђорђевић је у Мајнцу распоређен на пароброд „Јозеф Милер“ са задатком да спроводи и распоређује рањенике по резервним ратним болницама основаним

Бернхард фон Лангенбек
(1810–1887)

дуж реке Рајне и да их притом лечи, превија и негује. После успешно одслужене „пробе“, Владан је крајем децембра 1870. године премештен у Франкфурт на Мајни и постао је „*kgl. prusischer ordinirender Arzt des Reserve-Lazarethes N°1*“ од 300 постеља, са месечном платом од 100 талира и потпуним издржавањем у болници, у којој је три месеца управљао са два павиљона од по 20 постеља, у којима су претежно лечени француски рањеници.

Ту је често морао самостално да доноси одлуке када рањенику треба ампутирати екстремитет. Супротно доминирајућем ставу да се код опсежних повреда меких ткива, костију и зглобова врше ампутације, Владан, кад год је било могуће покушавао је да спасе повређени екстремитет и у томе је имао успеха. Кад је у инспекцију Болнице дошао главни инспектор немачког војног санитета (General-Arzt) Бернхард фон Лангенбек (Bernhard Rudolf Konrad von Langenbeck, 1810–1887), Билротов учитељ, и кад се упознао са резултатима Владановог рада, честитао му је „на неколико сјајних резултата конзервативне хирургије, нарочито при тешким повредама зглобова и при врло компликованим фрактурама, у којима би већина данашњих оператора прибегла ампутацијама“.

Лангенбек се сетио и да је Владан објављивао радове у његовом *Архиву* и разговор завршио са: „Мило ми је што сам вас и лично упознао“, што је Владан примио као велико признање.

У Владановој књизи *Црвен крст на белој засијави* налазимо и податак да су код једног рањеника са ампутацијом ноге, који је због секундарног крвављења изгубио велику количину крви, у тој болници, он и др Перница применили трансфузију крви, јер је то била једина могућност да се помогне животно угроженом рањенику. Како би се упознао са радом и других ратних болница, Владан је одлазио у околне и удаљене болнице, чак и оне у Франкфурту на Одри и у Берлину, у којима су као добровољне болничарке служиле супруге, сестре и кћери највећих државних и војних званичника. За рад у пруском војном санитету, добио је чин „Краљевског пруског поручника у резерви“.

У Франкфурту имао је прилику и да проучава поверљиве инструкције за пољску санитетску службу пруске војске и организацију њене целокупне ратне санитетске службе. Са дозволом управника болнице, др Бервинта, на српски је превео *Организацију њруској војној санијетета*, и чим је завршио службу у Немачкој, превод је предао влади у Крагујевцу „као грађу за евентуалну реформу српског војног санитета“, који је, после пет година (1876), кад је био на дужности деловође у Санитетском одељењу Министарства војног, послужио

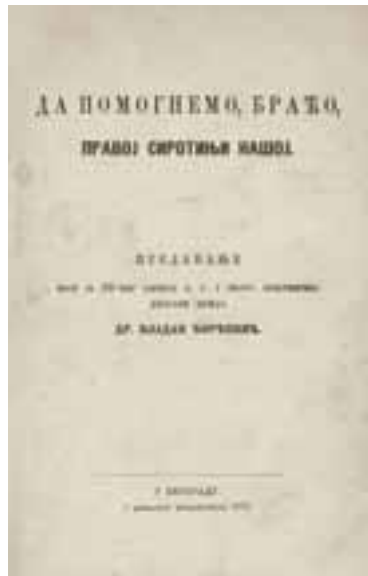
комисији у којој су били потпуковник Калинић, мајор др Тајсић и др Владан Ђорђевић да изради *Устројство и ујуиство за службу српској војној саниитетској сџајеће и народне војске у мирно и ратино доба*, које је у генералштабу „у претпис министра војног“ претворено у закон који је 1876. године „наштампан на 225 страна, по коме је српски војни санитет реформисан по пруском моделу“, за разлику од ранијег француског модела који је био увео пуковник Монден. За израду „Устројства“ из буџета је добио награду од 100 ћесарских дуката.

Из Крагујевца се вратио у Беч, где је 1. 8. и 16. јуна 1871. написао три *Војно-лекарска њисма* о организацији пруске ратне санитетске службе. У првом је описао организацију („државне“) помоћи на бојном пољу, војишној и дубокој позадини, у другом, улогу „приватне помоћи у збрињавању ратних рањеника и болесника“, а у трећем је дао детаљна упутства из ратне хирургије. Владан је затим довршио специјализацију и добио специјалну диплому оператора. Понуду Стрежњевског да му да катедру хирургије на неком од руских универзитета није прихватио рекавши: „Ви сте Руси тако богати људима за сваку струку, да вам ја не тревам, а мојој Отаџбини, која ме је од своје сиротиње школовала, ја ћу требати“.

Повратак у Србију

Крајем јула 1871. године вратио се у Београд. Како је имао обавезу да у државној служби проведе седам година, колико је примао државну стипендију, поднео је „четири дипломе у оригиналу, доказе о раду на Хируршкој клиници у Бечу и Првој резервној болници у Франкфурту на Мајни“ и обратио се министру унутрашњих дела „као свршени оператор и ислужени помоћник Билротов“ са предлогом да, уместо да буде узет у државну службу, седам година бесплатно служи као хирург београдске општине и да бесплатно лечи београдску сиротињу.

Пошто није добијао одговор, отворио је приватну праксу на трећем спрату београдске гостионице – хотела „Лондон“, где се бавио општом медицином, хирургијом и опстетрицијом. Сиромашне пацијенте лечио је бесплатно, а од добростојећих је пуно наплаћивао и изврсно зарађивао („понекад чак и по десетак дуката на дан“), што би на годишњем нивоу износило око 25.000 динара. Био је једини лекар који се по Београду возио фијакером. Имао је намеру да оснује приватну болницу „у којој би сваки калфа и сваки нежењени човек могао за десет гроша (1 флорин) месечно имати потпуну негу па макар боловао и по целу годину“. Најпре је 28. априла 1871. године у општинској дворани одржао предавање на ту тему, а затим га 1872. објавио у књизи *Да њомоїнемо, браћо, њравој сиротињи нашој*, у којима је предложио и да се у Београду оснује болница за сиротињску децу, сиротињски дом за немоћне старце и старице, за неспособне, павиљон за породиље и нахочад са примаљском школом, прибежиште за глувонему и слепу децу из целе Србије и раднички павиљон.

Књига *Да помоћемо, браћо, правој сиротињи нашој*

Предавање и књигу оштро су напали Светозар Марковић и његови активисти, оптужујући га да „хоће да експлоатише раденике“, назвали га „либералном хуљом“, вређали га не штедећи ни његов „најприватнији живот“. Владан је на нападе одговарао на исти начин, користећи тешке речи. На крају, Владан је предложио да се текстови полемике, објављени у разним листовима објаве у једној књизи и препусте суду јавности, што Светозар Марковић није прихватио.

Са својом бечком љубави, Аустријанком Паулином Битнер венчао се у Вазнесењској цркви. Према М. Јовановићу-Стојимировићу, тада га је прота ословио његовим крштеним именом, рекавши „Вјенчаја се раб божји Хипократ“. По њему, Владан се понашао доста слободно, занемаривао је супругу и касно долазио кући, па када је једне ноћи касно дошао кући, отац Ђорђе му није дозволио да уђе.

Владанова понуда Влади Кнежевине Србије била је одбијена захваљујући генералу Јовану Белимарковићу, који га је 23. новембра 1871. године позвао и, по Владановом казивању, рекао му:

„Ја сам тебе грдно мрзео због твог пискарања по новинама и због твојих омладинских бушкарања. Али кад од вас које посласмо у Рајну да научите сваки за своју струку оно што се само у рату може научити, ти једини остаде тамо ... од тога тренутка ја тебе волим ... Ти нама требаш за војску ... Видесмо да си вредан човек, причаше нам људи које си оперисао да си добар оператор, видесмо како се јуначки браниш од целога света (мислио је на полемике које је Владан водио – наша примедба) ... па те зато још више заволех и навалих да те узмем у војску. Моје друштво вели да си ти некакав републиканац, а ја њима: море, који од нас није имао те бубице у глави, па ето хвала Богу ни један више не патимо од те младићке болести: дајте ви њега мени у војску, излечићу ја њега од тих бубица ... преко сутра изаћи ће Указ којим те постављамо за војног лекара вторе класе.“

Указом од 25. новембра 1871. године постављен је за лекара „вторе класе“ и за шефа Хируршког одељења Војне болнице у Београду, а убрзо и за наставника „болничке чете“. Из предавања полазницима болничарског курса настала је књига *Болничарска служба* (1874), коју је више пута издавало Министарство војно. Када је министар војни све старешине Народне војске позвао у Официрску школу, Владан је био одређен да им држи предавања из војне хигијене. Како су се она допала официрима, био је постављен за професора тог предмета на Војној академији.

Била је то друга катедра војне хигијене у Европи (прву је основао др Парк у Енглеској). По књигама др Парка, затим једног лекара

Зграда палилуске касарне у којој је од новембра 1839. до 1848. била смештена Војна болница (МНТ, ЗМСЛД, инв. бр. Т:11.7.1128)

из Аустрије и највише по књигама немачких лекара Рота, Лекса и Кирхнера, Владан је написао књигу *Начела војне хигијене* (1874). Осим предавања, пред официрима вршио је аутопсије и подучавао их о грађи људског тела и водио у Војну болницу да упознају поједина обољења.

Када је 5. априла 1873. године умро Миливоје Петровић Блазнавац, један од намесника малолетног кнеза Милана, Владан је у присуству неколико лекара извршио обдукцију. Сутрадан је био позван у кућу удовице Јеврема Обреновића, Томаније, где га је њен унук, кнез Милан, питао да ли би пристао да буде његов лични и дворски лекар. Изненађен, Владан му је одговорио да је републиканац. После кнежевог питања у чему се састоји његово републиканство и Владановог објашњења, кнез је рекао: „То не смета да будете мој лични лекар“. Владан је пристао да буде само његов хирург и препоручио му да се за унутрашње болести узме други лекар, па је на Владанов предлог именован др Сава Петровић, кога је кнез упознао у Паризу где је Сава студирао.

Професор Франсоа Ије (Francois Huet), кога је кнез Михаило довео из Париза да настави да се брине о васпитању и образовању кнеза Милана, умро је 1869, а на његово место је доведен Дубровчанин Медо Пуцић, који, за разлику од Ијеа, није био на висини задатка. Владан је уочио недостатке у Милановом образовању, које је било неопходно поправити „да му се не би смејали“, па му је почео доносити књиге на читање, а време које су проводили заједно користио је „да му држи часове из антропологије, психологије, културне историје и социологије“ и да га „испитује током заједничких шетњи“. Владан се

Владан Ђорђевић, 1871/72. година (Музеј науке и технике, Збирка Музеја српске медицине Српског лекарског друштва, инв. бр. МНТ:Т:11.7.1533)

Књиге *Народна медицина у Срба* и преводи *Вевелове историје индуктивних наука* и *Билројове опште хируршке патологије и терапије*

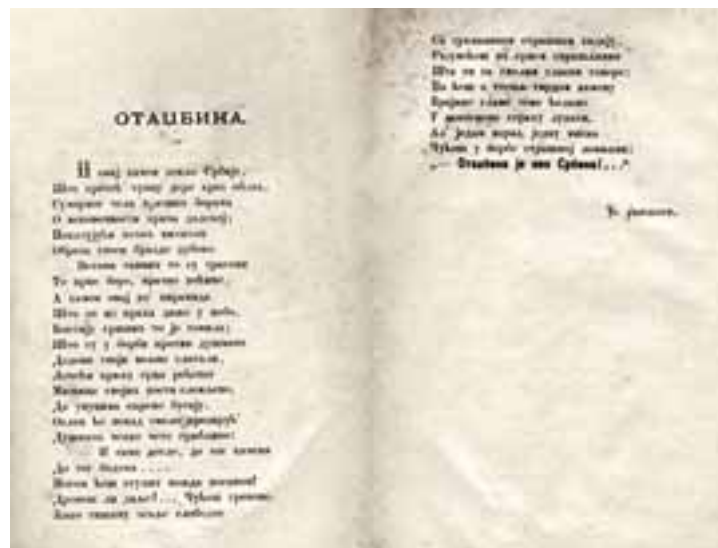
са кнезом Миланом спријатељио и само уз повремене, углавном краће сукобе, њихово пријатељство трајало је све до смрти краља Милана, тј. до 29. јануара 1903. године. Генерал Јован Белимарковић је добро предвидео да ће се Владан ослободити „републиканских бубица“ и да ће постати монархиста и одани обреновићевац.

До тог доба, српски санитетски официри били су подређени другим официрима, чак и онима са знатно мањим чиновима. Захваљујући блиском односу са кнезом Миланом, Владан је успео да се по први пут у Србији створи санитетски официрски кор са униформамма и свим правима официра, што је потврђено и у Закону донетом 29. јануара 1875. године.

Као лични хирург, Владан је пратио кнеза Милана на бројним путовањима по Србији и Европи, која су понекад трајала и по шест месеци, тако да је имао све мање времена за хирургију и медицину, што је „убило његову сјајно започету приватну праксу“, тако да су му приходи спали на око 6.000 динара годишње. По рођењу краљевића Александра (14. августа 1876), Владану и др Сави Петровићу је сугерисано да се више не баве лекарском праксом „да се каква зараза не би унела у двор“.

Ни на путовањима Владан није заборављао писање, отуда су путописне репортаже *Цариград* и *Букурешт*, и трећа књига *Пућничких црквица*.

Почетком 1872. године био је иницијатор и један од оснивача Српског лекарског друштва. Поред тога интензивно је писао. Превео је и допунио Герзунијев и свој рад са немачког и објавио га под насловом *О каутиерисању рана у опште и о каутиерисању раздвољених вена на њо се* (1872) и написао неколико књига: *Народна медицина у Срба* (1872) и од Матице српске добио награду од 40 дуката (за коју га је иначе др Никола Петровић

Часопис *Отаџбина* и песма „Отаџбина“ Ђуре Јакшића у првом броју

оптужио за плагијаризам), *Војно-лекарска писма* (1872) и *Санијетски њослови у Србији* (1872), у којој је критички говорио о „санитетским одношајима“, због које је дошао у сукоб и водио полемику са др Стеваном Милосављевићем, начелником Санитетског одељења Министарства унутрашњих дела. Наредне четири године објавио је књиге: *О неђовању мале деце* (1873), *Војно-лекарска сѣнајисѣика* (1873), *Болничарска служба* (1874), *Начела војне хигијене* (1874) и *Прве њодине лекарске љраксе* (1874), и преводе Вевелове *Исѣорије индукѣивних наука* (1874), *Билројѣове ојѣише хирурѣије* (1874), *Билротове Ојѣише хирурѣишке ѣаѣолоѣије и ѣѣераѣије* (1875) и Ландсбергеров приручник *Рајѣне хирурѣишке ѣѣех-нике* (1877), те довршио превод Хиртлове *Дескриѣивне анаѣѣомије* у три тома и написао *Дијеѣѣѣику за женскиње*, за које од школске комисије није добио средства за штампање. Написао је и приповетке *Ђир Таса* и *На броду Софији*.

Године 1875. покренуо је месечни часопис за књижевност, науку и друштвени живот *Отаџбина*, који је са малим прекидима излазио до 1892. године, око кога је „окупио све што је било најбоље у књижевном и научном животу Србије тог доба“. Часопис је уређивао све време, осим последње две године, док је био изасланик у Грчкој, када је часопис уређивао др Милан Јовановић Морски. Израчунато је да је кроз *Отаџбину* нашу „ондашњу сиромашну књижевност“ обогатио са 1.300 штампаних табака, односно 1.044 књижевна рада, међу којима 332 лирске и епске песме, 27 драма, 126 приповедака, новела и романа, 11 путописа, 14 радова из науке о природи и математике, 10 радова из лекарске струке и хигијене, 54 рада из политичке и културне историје, 21 рад из историје књижевности, филологије и естетике, 26 радова из географије, етнографије и статистике, 18 чланака о војсци, мноштво књижевних и позоришних реферата, политичких хроника,

козерија, чланака из области грађевинарства, грађе за историју српско-турских ратова, српско-бугарског рата, руско-турских ратова и других прилога и бележака. У часопису је 1875. године почео да објављује и свој историјски роман *Цар Душан* (као целина роман је објављен у три књиге, 1919. и 1920. године у издању „Модерне књижнице“ у Загребу, као накладе Хрватског штампарског завода), у коме је писао о животу цара Душана и о целокупном животу српског народа у 14. веку.

У *Ошаци* бини је штампао путописну новелу *Кроз Швајцарску* и чланак *Саниџеј-ска служба на бојишту*.

У часопису је водио полемике са др Стеваном Милосављевићем, др Николом Петровићем, социјалистом Светозаром Марковићем и другима, од којих је трпео, али и њима наносио увреде, од којих су неке биле „тако погрдне да се не могу прештамповати“.

Почетком 1876. године основао је Српско друштво за приватну помоћ рањеницима и болесницима (Српско друштво Црвеног крста), једно од првих петнаест друштава у Европи.

Др Владан Ђорђевић у српско-турским ратовима 1876–1878. године

Први српско-турски рат почео је 20. јуна 1876. и трајао је до 28. фебруара 1877. године, када је потписан мир. На почетку рата, Владан је постављен за начелника санитета Јужноморавске дивизије са седиштем у Ђуприји, а усред рата за начелника санитета Сједињене моравско-тимочке дивизије, којом је командовао руски генерал Михаил Черњајев. Пошто се Русија, због тешких услова мира, наметнутих јој од Енглеске, Француске и Турске после Кримског рата, није смела директно мешати у српско-турски рат, генерал Черњајев је у помоћ Србији довео само добровољце, међу којима је био велики број лекара, болничара и апотекара. Владан је у рату испољио добре организаторске и административне способности.

После битке на Шуматовцу, главнокомандујући генерал Черњајев га је унапредио у чин потпуковника, а када је 17. октобра 1876. године рат завршен, кнез Милан га је унапредио у чин санитетског пуковника, чему су се успротивиле његове старије колеге а нарочито кнегиња Наталија, која је поцепала указ о унапређењу и кнезу Милану наводно на француском рекла: „Учините га генералом да се то једном заврши“. Кнез Милан је указ повукао и уместо унапређења, одликовао га је Орденом Таковског крста око врата, који је до тада добио само генерал Черњајев.

Под притисцима, кнез Милан је морао и да га смени са положаја у војном санитету, што му је саопштио у писму у коме га је готово молио да ту дужност напусти. Владан је изразио сагласност са сменом, молећи кнеза да је одложи док не отпрати Черњајева до Кишињева у Русији, како га је генерал молио.

Кнез Милан Обреновић креће у рат 1876. године

У Кишињеву било му је понуђено место „статског совјетника“, што је био чин између пуковника и генерала, што је поново одбио са образложењем као и неколико година раније, када му је нуђена катедра хирургије на неком руском универзитету.

Изгледа да је нетрпељивост кнегиње Наталије према Владану почела убрзо након кнежеве женидбе (17. октобра 1875). Као један од разлога помиње се да је наводно био против те женидбе, што је она сазнала или јој је ту (можда лажну?) информацију подметнуо неко, коме његово пријатељство са кнезом није било по вољи. Могуће је да је Владана држала за присталицу проаустријске, насупрот њене проруске политике, а можда је веровала да он подржава, или да у најмању руку није против наводно „слободног понашања“ кнеза Милана током заједничких путовања по Србији и Европи. Владан је покушао да њену нетрпељивост ублажи па је књигу *Црвен крсти на белој засијави* (1876) посветио „Њеној Светлости Кнегињи Српској Наталији М. Обреновићки“.

Кад је др Филип Тајсић „због неспособности“ био смењен са места начелника Санитета Врховне команде, др Владан је постављен на његово место. Иначе, Владан је уочи слабости организације санитетског збрињавања српске војске у Првом српско-турском рату

Владан Ђорђевић (1876)

у коме је „било 150 доктора медицине и хирургије, 49 лекара и врачева и 157 апотекара“, тако да се „са толиким санитарским персоналом цела српска војска могла тако снабдевати, да јој војни санитар функционише као прајски“. Зато је одмах почео да ради на његовој реорганизацији тако да је за кратко време био спреман за Други српско-турски рат. Недостатак у санитарском материјалу надокнађен је путем помоћи из иностранства и узимањем турског санитарског складишта у Нишу. Збрињавање рањеника у том рату (13. децембар 1877 – 5. фебруар 1878) било је боље и морало се обавити у току првог сата од рањавања, а санитарска евакуација се одвијала брже и ефикасније. Наредбом Врховне команде од 10. јануара 1878. године, донетом на његов предлог, формирана је велика нишка болница код Тэле-куле са око 1.000 постеља и он је постављен за њеног управника.

За много бољу организацију ратног санитета у овом рату, кнез Милан га је одликовао Орденом Таковске звезде са мачевима, који су добијали команданти дивизија. Томе су се успротивили други кандидати за тај орден и Владанове колеге, а нарочито кнегиња Наталија. Због њене нетрпељивости на крају Другог српско-турског рата, Владан је поднео оставку на место дворског лекара.

Владан Ђорђевић у првој дипломатској мисији

Када се крајем 1878. и почетком 1879. године у области Астрахана у Русији појавила „Астраханска чума“ (куга), запретила је опасност да Аустроугарска епидемију искористи као згодан изговор да затвори северну границу Србије, што би, због прекида извоза меса, довело до велике привредне штете за ратовима исцрпљену Србију. Министар унутрашњих дела Радивоје Милојковић је послао др Владана Ђорђевића у Беч да отклони ту опасност, што је он са успехом извршио, и са аустроугарским изасланицима уговорио заједничке мере превенције. На томе му је српска влада била веома захвална.

Начелник Санитарског одељења

По повратку из Беча, постављен је за начелника Санитарског одељења Министарства унутрашњих дела, које је упражњено смрћу др Стевана Милосављевића 13. фебруара 1879. године. Тим постављењем још више се удаљио од хирургије. Усредредио се на хигијену, која је после открића бактерија као узрочника низа заразних болести, као медицинска дисциплина имала своје златно доба и на стварање модерног санитарског законодавства, које је до тада углавном уређивано „расписима“ и „правилима“, која су издавали начелници Санитарског одељења Министарства унутрашњих дела, а ређе законима.

Најпре је прикупио све дотадашње законе, уредбе, министарске предписе и др. и објавио их у две свеске *Санийетској зборника*.

Руковођен Френклиновом девизом “Public health is public wealth” тј. „Народно здравље је народно богатство“, одлучио је да створи ново санитарско законодавство. Припремио је *Закон о реулисању иросийиуције*, која је била важан узрок ширења венеричних болести за које тада није било ефикасне терапије, а затим и пројекат санитарских закона под радним називом *Предуговорна радња за уређење санијетске струке* и 1879. извршним образложењем издејствовао да у Скупштини буде усвојен *Закон о народном санијетском фонду*, који је краљ Милан прогласио 28. децембра 1879. године, а 30. марта 1881. и *Закон о уређењу санијетске струке и о чувању народног здравља*. У *Закону о ајошекама* по први пут увео је принцип да се апотеке оснивају на основу дозвола, при чему је прописано да држава врши контролу потребе за отварање апотеке и о цени лекова. Два ветеринарска закона су била значајна не само за употребу унутар земље већ су омогућили склапање *Ветеринарске конвенције* са Аустроугарском и извоз стоке у ту земљу, што је био главни извор спољнотрговинских прихода Србије. Припреме и успешна одбрана тих закона у Народној скупштини захтевали су огроман труд јер у то време у Европи није било сличног закона на који би се могао угледати. То је посебно било тешко у Србији у којој није било средњовековних санитарских институција које би требало мењати. Уз то није се било лако изборити да се усвоје тако радикално нови предлози санитарских закона у Народној скупштини, у којој су доминирали конзервативни посланици са села. У часопису *Ошацибина* у наставцима је објавио *Први јодишњи извештај о санијетским одношајима у држави*, који је затим под насловом *Здравље у Србији 1879. године* објављен у засебној књизи. Године 1879. објавио је и прву књигу *Историје српског војног санијетства*, у којој је писао о првих 40 година његовог развика (1835–1875), а 1880. *Историју српског војног санијетства у Друјом српско-јурском рају 1877–1878*.

Оснивач и уредник часописа *Народно здравље*

Због нових сазнања о значају хигијене и превентивне медицине у сузбијању различитих болести, које су биле доминантан проблем тадашње народне патологије, Владан је схватио да је неопходан рад на здравственом просвећивању и побољшању општих хигијенских прилика у народу који је у огромној већини живео на селу и у лошим хигијенским условима. Ради промоције хигијене и здравственог просвећивања основао је часопис *Народно здравље*, чији је први број изашао 1. јуна 1881, а који је финансирало Санитарско одељење.

Када је крајем 1881. године основао Прво београдско друштво за гимнастику и борење, *Народно здравље* је постало гласило и тог друштва. Владан је уредио укупно 52 броја овог часописа (од оснивања до 26. јула 1884. године). У договору са др Миланом Јовановићем Батутом, који је годинама успешно промовисао хигијену и превентивну медицину, најпре у Сомбору издајући часопис *Zdravlje. Liječničke pouke narodu*, а затим *Здравље. Лист за лекарске јоуке народу* на Цетињу, Владан је објавио конкурс за писање најбољих

Први број часописа *Народно здравље*

прилога из области чувања и унапређења здравља. Батут је за *Народно здравље* написао већи број прилога, које је Владан скупио и 1884. године објавио у књизи под насловом *Поука о чувању здравља*. Цео тираж од 5.000 примерака бесплатно је подељен школама, задругама и удружењима. Када је 1884. постављен за председника Одбора београдске општине, уређивање часописа преузео је др Јован Данић. Укупно је издато 155 бројева часописа са великим бројем прилога домаћих и страних аутора.

Владан је представљао Србију на међународним хигијенским конгресима у Турину и Женеви са којих је поднео опширне извештаје министру унутрашњих дела. У књизи под насловом *Хиџијенски међународни конгреси у Турину (Торину) и Женеви* коју је објавио 1883. штампани су детаљни извештаји о раду и закључцима тих конгреса, као и о свом учешћу на њима. Књига показује како су се представници државе тада одговорно понашали на међународним конгресима.

Крајем 1881. године основао је Прво београдско друштво за гимнастику и борење, не само да би његови чланови телесно јачали већ и да се у „њему спреме учитељи гимнастике и борења, који би доцније направили мрежу гимнастичких дружина по целој Србији“. Из друштва су касније проистекла два друштва, Грађанско гимнастичко друштво „Душан Силни“ и Соколско друштво.

Књига *Хиџијенски међународни конгреси у Турину и Женеви* (1883)

Председник Одбора београдске општине

Због успеха у реформи грађанског санитета и санитарском законодавству, вођени су разговори о Владановом постављењу за председника Одбора београдске општине.

Владан је прихватање тог наименовања условљавао претходним усвајањем *Закона о њирошарини* за београдску општину, о коме су још од 1880. године вођене расправе. Пројекат закона је чак био и усвојен 22. децембра 1880. и 26. марта 1881. године био је предат влади, која га је проследила Народној скупштини на усвајање, али га је она одбила. Разлог за условљавање био је што без њега општина не би имала изворе прихода за плаћање ануитета за (велики) зајам за финансирање радова које је био уврстио у свој програм рада, као што су изградња канализације, снабдевање града хигијенски исправном водом, постављање уличног осветљења, калдрмисање улица, изградња Савског кеја и др.

На предлог владе, Народна скупштина је *Закон о њирошарини* усвојила 13. јула 1884. године, чиме су створени услови да понуђено наименовање прихвати, тако да је краљ Милан 31. јула 1884. године донео указ о Владановом постављењу. У то време Београд је имао око 40.000 становника и буџет од 567.000 динара.

Све што је био планирао да уради, Владан је објавио у четири књиге под називом *Београдски ојштински њослови*, од којих је прва изашла 1884, а остале три 1885. године. Пошто је Општински одбор усвојио план, са Јованом Крсмановићем и Јованом Антулом обишао је неколико престоница у Европи да би видео како су радови које је планирао у њима били изведени. По повратку, 25. јануара 1885. године, поднео је детаљан извештај на седници Одбора и одштапао га у другој књизи *Београдски ојштински њослови* у којој су били прецизирани послови и рокови за извршење радова. На пример, гасно осветљење требало је завршити до 1886. године, водовод и канализацију до 1888. итд.

Владан је дао и да се припреми нацрт *Закона о ојштини њавне и њрестјоне вароши Београда*, који је 18. јула 1885. године предат Комисији правника на проучавање. Међутим, већ 23. јула 1885. године дошло је до отвореног сукоба између Управе града Београда на челу са Живојином Блазнавцем и Одбора београдске општине на челу са Владаном око тог нацрта, за који наводно Одбор „није био надлежан“. У сукоб се умешало и Министарство унутрашњих дела на челу са Милутином Гарашанином, са којим Владан у то време није био у добрим односима јер је подржавао другу струју напредњака, коју су предводили Стојан Новаковић и Милан Пироћанац. Гарашанин је 31. јула стао на страну Управе града и Блазнавца. Револтиран, Владан је 3. августа 1885. написао оставку, али је није предавао „до доношења судске одлуке“, пошто је у међувремену Управа града против њега поднела тужбу суду. Цео случај Владан је изнео пред Одбор који му је дао пуну подршку, али је проценио да ће непријатељско расположење Гарашанина и владе штетити Одбору и Београду, па је у августу 1885. године оставку ипак предао, а влада је одмах усвојила.

Иако није успео да спроведе своје планове, у једногодишњем периоду председавања Одбором, у Београду је доста урађено. Засађено је око хиљаду стабала уличних дрвореда, посађено је дрвеће на Великој пијаци, подигнут је парк око споменика Јосифу Панчићу, подигнута је пијаца на Цветном тргу, коцком је калдрмисан део Дубровачке улице и део ули-

це код Саборне цркве, затворено је гробље код Цркве Светог Марка и основано је Ново гробље, које је народ прозвао „Владановац“ (због кога су га Београђани жестоко нападали, јер је гробље „чак преко света“), набављене су машине за чишћење септичких јама, наређено је редовно изношење и одвожење смећа, чишћење улица и тротоара испред кућа и радњи и др. При томе требало се изборити са наслеђеним навикама из турског периода и отпором грађанства, занатских радњи и сељака који су до саме вароши обрађивали своја имања.

Владан је од градских чиновника захтевао да раде колико и он, чиме је навукао њихов одијум. Међутим, кад су видели како озбиљно ради и како се постижу резултати, након подношења оставке са жаљењем су га испратили.

Начелник Санитета Врховне команде у српско-бугарском рату

Када је 14. новембра 1885. избио рат између Србије и Бугарске, Владан Ђорђевић је из резерве активиран и у чину санитетског пуковника постављен за начелника Санитета Врховне команде. Санитет је затекао у врло лошем стању. Као и у српско-турским ратовима, и у овом рату морао се бавити организацијом Санитета и „на коњу јурити од бојишта до бојишта, од једне пољске болнице до друге, да организује рањеничке транспорте до пољских и резервних болница, тако да је и тада имао мало прилике да оперише“. У том рату, дозвољен је транспорт санитетске помоћи Бугарској који је преко Србије био упућен из западних земаља, највише из Немачке и Аустроугарске. У том краткотрајном рату (14–28. новембра 1885) догађаји по Србију ишли су врло неповољно, о чему је Владан писао у својој књизи *Сливница*, која је доцније у проширеном и прерађеном издању објављена под називом *Историја српско-бугарског рата*. У њој је оштро критиковао пропусте у припреми санитетске службе за рат: „Управа војног државног санитета, која има онако горка искуства из два српско-турска рата 1876, 1877. и 1878. године и која за седам година мира не спреми тако рећи ништа за санитетску спремну своје војске за случај рата, она није само морално одговорна, она би требало да одговара и сасвим друкчије“. Владан је „тих 100 штампаних табака писао крвљу и сузама“, надајући се да „горка истина дејствује на народе као горки кинин у извесним болестима

Четврта књига *Историје српског војног санитета* (1886)

појединаца“, али се преварио, јер је са тим „немачким трудом ... стекао једно 800 личних непријатеља“, више него што их је имао због својих других дела. То га ипак није поколебало. И тада се, као у целом животу, руководио девизом „Laboremus!“ („Радимо!“), уверен да свако треба да обавља своју патриотску дужност, без обзира на последице.

Када је књига, за краља Милана и генералштаб пуна непријатних чињеница, била објављена, краљ Милан је својеручно написао тужбу против Владана „због издавања државних тајни“, тражећи да „буде осуђен на пет година затвора и губитак свију чиновничких права“, али су „судови нашли да Србија нема Закон који забрањује писање историје те да нема по чему да му се суди“.

Министар у влади

Владан је 15. априла 1888. године постављен за министра просвете и црквених послова у влади Николе Христића, где је дошао у сукоб са „партизански распуштеним учитељима да их сатера у школе, а свештенике у цркве“. Настојао је да помогне Србима у крајевима који су још увек били у оквиру Турске. Уз помоћ Стојана Новаковића и Владимира Рајшића, преко Цариграда, где су прошли цензуру, послао је око 10.000 примерака школских уџбеника за српске ђаке у Старој Србији и Македонији. Исплаћивао је и плате учитељима у оним српским општинама које нису могле да их плаћају, помагао школовање учитеља и културно-просветно уздизање српског живља у Турској.

Кад је касније постављен за заступника *министра народне привреде*, основао је Привредни одбор на челу са угледним економистом, правником и професором Велике школе, Стеваном Р. Поповићем, начелником у министарству, са задатком да изради привредни програм за темељну промену привредног система. Јануара 1889. године иступио је из Напредне странке уверен да „у својој тесногрудости напредњаци не заостају за либералима и радикалима“. После абдикације краља Милана (2. фебруара 1889) у корист намесништва (Јован Ристић, Коста Протић и Јован Белимарковић), Владан је најпре стављен „на расположење“, а ускоро је пензионисан. Ипак, у законским предлозима оставио је детаљно израђене програме развоја привреде за десет наредних година рада.

Тих година био је активан у Српском лекарском друштву, у коме је био потпредседник и председник, а и председник Главног санитетског савета.

Стеван Р. Поповић (1834–1902)
(БСАНУ, Ф-155)

Изасланик Србије у Грчкој

У пензији је остао до 30. августа 1891. године, када је постављен за *краљевској изванредној посланика и ојуномоћеној министра на двору краља Јелинској* у Атини. Том наименовању се није обрадовао, али се службе примио „за љубав деце и могућности за њихово даље школовање“ јер је знао да ће, ако и по трећи пут буде пензионисан, имати већу пензију па ће се, како је писао Валтазару Богишићу, „моћи са децом склонити у каква Грац или какву Женеву“. У Грчку је упућен без икаквих инструкција јер је министар иностраних дела сматрао да ће и сам у „Атинама видети шта треба да ради“. За непуна три месеца, влади у Београду послао је 32 извештаја на 165 страна. По савету Стојана Новаковића покушао је да са Грчком договори „поделу интересних сфера“ у Македонији. Но, није се могло ништа озбиљније урадити због „тадашње грчке мегаломаније“, у земљи, у којој је „скупштинократија свака три месеца обарала владу“.

У Атини се посветио проучавању Грчке, њених институција, грчког језика и књижевности. Написао је и неколико текстова: *Једна ноћ у Атинама*, *Мероја* и *Свадба Курјулисова*, које је објавио у *Ошацибини*. Постао је и члан Атинског ученог друштва „Парнасос“, у коме је пред краљем, члановима краљевске породице и елитним атинским друштвом, на грчком одржао предавање о *Лазу К. Лазаревићу*, које је у засебној књизи штампано на грчком. Како је у то време од дописног постао (прави) редовни члан Српске краљевске академије, као своју академску приступницу написао је књигу *Грчка и српска просвета* коју је издала Академија. У едицији *Српској архива за целокупно лекарство* 1893. године изашла му је *Историје српској војној санишети*, књига друга, у којој је обрађена историја војно-санитетске службе у Првом српско-турском рату 1876. године.

Кад је посланичко место у Грчкој буџетом укинато, 1. јануара 1894, поново је стављен „на расположење“. Из Београда је отишао у Париз, где су му два сина била на универзитету а четворо мале деце у нижим школама.

Изасланик Србије у Цариграду

У Паризу је остао три месеца. Кад се променила влада, 6. априла 1894, именован је за посланика у Цариграду, где је остао до 11. октобра 1897. године.

Борећи се за интересе Србије и Срба у Турској, Владан је „против себе имао, не само Турке, Грке и Бугаре“, већ и „амбасадоре извесних великих сила које су увек на Босфору држале своје најаче дипломате од заната“, и са „васионом (Васељенском – наша примедба) Патријаршијом, која у ствари беше грчка Митрополија и са бугарском епархијом“.

Па ипак, каже Владан, „у овој борби малена Србија односила је победе која је велике амбасадоре изненађивала“. Захваљујући пријатељству са султаном Абдул Хамидом II, који му је једном приликом поклонии и арапског коња, уговорио је *Војну конвенцију између Турске и Србије* и *Царински савез* између две земље и уредио посету краља

Цариградски снимак Њ. В. Краља Александра I са свитом, фото-разгледница. Снимак је направљен у време посете краља Александра Обреновића, јуна 1894. године. У првом реду здесна је Владан Ђорђевић, српски посланик у Цариграду. (Народна библиотека Србије, Рг 1162-4-11)

Александра Турској (1894), током које је султан поменуте уговоре усмено прихватио, али их је на наговор саветника касније отказао.

У његове дипломатске успехе спада и потписивање *Српско-турске конзуларне конвенције* од стране султана, која је више од десет година стајала нератификована. Кад је после смрти грчког владике у Скопљу 1896. године Свети синод Васељенске патријаршије на то место поставио грчког митрополита Амвросија, Владан је тражио да се та одлука повуче. Како у томе није успевао, договорио се са председником владе Стојаном Новаковићем, да Срби у Скопљу организују демонстрације против Амвросија, а он је обезбедио да се европска јавност упозна са узроцима њихових немира. Запретио је и да ће напустити Цариград. Бојећи се да Србија не прекине дипломатске односе са Османским царством, Турци су у ноћи између 27. и 28. априла 1897. године уклонили Амвросија, а Владан је издејствовао да се за администратора постави бивши ректор Београдске богословије Фирмилијан Дражић и да се за рашко-призренског митрополита постави Дионисије Петровић. Код Порте је издејствовао „признање српске народности у Турској“, да се српски младићи примају у више школе у Цариграду, од којих неки као султанови питомци, да се отвори више школа у три вилајета Старе Србије и Македоније и да се у Цариграду оснује српски лист *Цариградски гласник*. Један од успеха био је и што је успео да руски посланик Нелидов, творац Санстефанског мировног уговора, почне да ради у корист захтева Србије и Срба.

У Цариграду Владан је био дипломата од угледа. Када му се кћи Мара удавала за цариградског банкара Властарија, султана је представљао велики везир, а венчање су обавила три патријарха, цариградски, антиохијски и јерусалимски, па је „свадебни ручак лично на Васељенски сабор“. За време боравка у Цариграду, изабран је за члана грчког књижевног друштва „Силогос“ и Руског археолошког друштва, у којима је одржао по једно предавање.

Председник владе и министар иностраних дела

Са места изасланика у Цариграду, 11. октобра 1897. године именован је за председника владе и министра иностраних дела. Именовању је претходило поновни повратак краља Милана у Србију (7. октобра 1897).

Наиме, краљ Милан је после нагодбе са политичким странкама, 1892. године, од Русије примио новчану помоћ од 2.000.000 динара, и пристао да заувек напусти Србију, а Народна скупштина је 14. марта 1892. донела закон којим му се одузима српско држављанство и забрањује повратак у земљу. За мање од две године, он је сав новац потрошио на измирење старих дугова, на куповину луксузне куће и покућства у Паризу, на куповину уметничких слика, на жене, коцкање и неуспешне берзанске шпекулације и поново запао у велике дугове и депресију, тако да је помишљао и на самоубиство, да би се сасвим неочекивано, јануара 1894, вратио у Београд и постао додатни терет за ионако сложене политичке прилике у земљи, у којој је неколико месеци раније краљ Александар укинуо Устав из 1888. и вратио Устав из 1869. године. Милан је у Србији остао до пролећа 1895. године, да би се после новог договора са сином, краљем Александром, 7. октобра 1897. године поново вратио у Србију, где га је краљ Александар поставио за команданта активне војске.

Владан Ђорђевић је затекао не само компликовану политичку већ и привредну ситуацију. Презадужена земља није уживала поверење страних кредитора, како због неизвршавања преузетих обавеза од ранијих влада тако и због политичког нереда у земљи. Земља је, како је приметио, „раздирана политичким партизанским фанатизмом“, а страначки интереси „били [су] пречи од државних“. Уз то, краљ Александар је био склон доношењу самовољних а понекад и неразумних одлука. Да би заштитио краља, понекад је свесно на себе преузимао доношење неких непопуларних одлука. Тако, кад је краљ хтео да „стегне“ сељаке и да лично поставља председнике општина, Владан му је саветовао да то не чини да „народ не би псовао Краља“, већ да то пребаци на владу и њега као председника. Ни односи бившег и садашњег краља нису увек били складни, тако да се, како је доцније рекао, нашао „између два краља, оца и сина, као између два жрвња на челу целе државне управе“.

Владан је поставио циљеве да опорави државне финансије, да поврати поверење страних кредитора и да уз њихову помоћ покрене привредни развој, да преуреди и ојача војску, да уз то, стиша острашћене међупартијске борбе које је сматрао великом препреком напретку земље, да реорганизује државну администрацију, да елиминира корупцију и „политичко партизанство чиновништва“ и да културно унапреди земљу. Био је свестан да су реформе у земљи неопходне, али не оне које потичу из Скупштине у којој су доминирали конзервативни посланици са села, већ реформе од врха, од друштвене елите и са одобрењем круне. Сматрао је да се политичка и парламентарна пракса западних земаља не може једноставно пренети у Србију.

Владан Ђорђевић као председник владе
са краљем Александром

Политиком извршавања преузетих обавеза, Владан је све до „Ивандањског атентата“ на краља Милана (24. јуна 1899) успевао да поврати поверење страних кредитора. Уверен да ради на корист државе и народа, настојао је да „отаџбину излечи од партизанског рака (*carcinoma politicum*) и приступи државној хирургији“. Да би то постигао, био је одлучан и ригидан, не обазирјујући се на противнике. Руководећи се принципом да „слободе нема без одговорности“, веровао је да у постојећим условима може гушити политичке слободе, слободу штампе, збора и договора, чак и личне слободе, и заводити ред, рад и законитост.

Тако је на све стране стицао противнике и непријатеље. Методе његове владавине биле су јако непопуларне, па је време његове владавине погрдно названо (црном) „Владановштином“. Иако су неки трезвени аналитичари, као нпр. Милован Миловановић, писали да његова владавина није у себи имала „ничега особитог, ничега ни сасвим новог, ни сасвим необичног, ничега што пре није било, што се после није настављало и што се убудуће неће настављати“, његова владавина је држана за најнепопуларнију коју је Србија икада имала.

И поред тако велике непопуларности, Владан је веровао да његова „владавина“ није била неуспешна, јер је веровао да је „оперативним методама за три године успео да се масе појединих партија сасвим одрекну политичке дангубе и да се врате својим привредним пословима“, те да „беху остали само партијски генералштаби, без војске, сада је њих ваљало ухљебити у многим рударским и железничким предузећима, и онда би та операција државне хирургије потпуно успела“.

Кад је уз све проблеме које је морао да решава, краљ Александар одлучио да се ожени са десет година старијом удовицом Драгом Машин, са чиме се нико, ко је Србији желео добро, није слагао, Владан се нашао у изузетно тешкој ситуацији. Александар је дошао у отворени сукоб и са родитељима, нарочито краљом Миланом. Владан је покушавао да одржи добре односе са обојицом, надајући се да ће успети да Александра убеди да од те женидбе одустане.

Оставка на место председника владе и одлазак у Беч

Да би обавио веридбу са Драгом Машин, краљ Александар је хтео да из Београда уклони Владана и краља Милана које је сматрао главним препрекама за остварење те намере. Владана је послао у Париз, а краљ Милан је (можда са његовим знањем?) отпутовао у Немачку, да за сина испроси принцезу Александру фон Шаумбург-Липе. Чим су они отишли, Александар се верио са Драгом Машин и ставио их пред свршен чин. Тако је дошло до потпуног прекида између бившег и садашњег краља.

Због веридбе коју је сматрао кобном за Србију и династију Обреновића, потпуног прекида односа међу краљевима и политичких сукоба у земљи, са пута из Меријенбада у Париз, Владан је 12. јула 1900. године из Луцерна послао оставку, разочаран што је „владалац од кога је хтео да начини великог краља, девизу своје владе „Србија преча од свега“ издао за девизу „Жена преча од Србије“. Отишао је у Беч, где се иначе настанио и краљ Милан. Због те веридбе и краљица Наталија је отишла у Француску.

Владанова непопуларна владавина била је разлог што је народ, иначе врло непопуларну женидбу краља Александра Обреновића са Драгом Машин прихватио „само кад је дочекао да се учини крај Владановом режиму“, тако да се оставка његове владе „три дана прослављала уз пуцање из прангија и пушака, водило коло испред Народне скупштине и пекли волови на ражњу“. Нерасположење према Владану није брзо заборављено. Кад је 1910. године прослављао 50. годишњицу књижевног рада, „са великим одушевљењем“ одбијен је предлог да му се као некадашњем секретару *Зоре* честита јубилеј.

Период на челу владе описао је у три тома књиге под насловом *Крај јегне династије*, које су у изводима штампане и на немачком под насловом *Das Ende der Obrenovitch*.

Краљ Александар је Ђорђа Генчића, Јована Атанацковића и Владана Ђорђевића сматрао својим највећим непријатељима. Владана је разрешио чина резервног санитетског пуковника а решењем министра финансија, пензија му је одузета. Како није могао да издржава породицу, радио је као сарадник пет бечких и једних берлинских новина. Краљ Александар је против њега и краља Милана, са којим је Владан остао у добрим односима, наручивао чланке у новинама, у којима су изношене неистине. На крају, оптужен је за малверзације са државним новцем. Сазнавши за то, Владан се вратио у Београд и ставио се на расположење судским органима. Поведена је истрага којом нису доказане било какве његове финансијске малверзације.

Кад му је одлуком Државног савета пензија била враћена, престао је да ради за новине и посветио се писању студије *Die Frauen der Obrenovitch*. Владан се налазио у Бечу када су у ноћи између 28. и 29. маја 1903. године завереници убили краља Александра и краљицу Драгу. После убиства, у часопису *Zukunft* објавио је чланак *Der letzte Obrenovitch*. Пратио је догађања у Србији, али није имао намеру да се брзо врати јер као одани обреновићевац и бивши високи службеник тог режима није могао очекивати наклоност нове династије, поготово после више ранијих напада на принца Петра Карађорђевића, а нарочито после његовог прогласа из Женева од 16. јула 1899. године, када је, алудирајући на Карађорђево бекство из Србије 1813. године, Карађорђевиће прекрстио у „Дезертеровиће“.

Иначе, Владан је долазак Петра Карађорђевића на престо сматрао јединим решењем, јер је веровао да Србија није била спремна да прими принца неке стране династије, нити је била зрела за републиканско уређење. Међутим, сматрао је да је принц Петар Карађорђевић погрешно што је престо прихватио под условима које му је наметнула Скупштина и што је био неодлучан да енергичним мерама заустави политички неред који је завладао у Србији.

На молбу др Јована Данића, за Први конгрес српских лекара и природњака, који је одржан од 5. до 7. септембра 1904. године, као једне од свечаности у склопу прославе 100. годишњице Првог српског устанка и крунисања принца Петра Карађорђевића за краља, написао је изврстан рад под насловом *Laboremus!*. *Поздрав Првом конгресу српских лекара и природњака* (Првих 100 година у развоју лекарске струке у Србији), који је на Конгресу прочитао др Војислав М. Суботић.

Повратак у Београд. Поновно ангажовање у политици

У пролеће 1905. године вратио се у Београд и изразио лојалност Петру Карађорђевићу. Када му је послао примерак своје књиге *Крај једне династије*, краљ му је опростио.

Међународни положај Србије био је тежак јер је због „завеничког питања“ била скоро потпуно изолована. Европски дворови су са згражавањем гледали на убиство краљевског пара, што је принц Петар дошао на „окрвављени“ престо, што се није јасно дистанцирао од атентатора и што их није извео пред суд. Енглеска је чак повукла амбасадора из Београда, руски двор се држао на дистанци, а односи са Аустроугарском су посебно били компликовани због изгледног споразума Србије и Бугарске и најављеног царинског рата. Као и раније, политичке странке су калкулисале и гледале су само партијске интересе, владе су се често мењале па нису имале ни прилику да нешто озбиљније предузму на сређивању ситуације у земљи.

У таквој ситуацији, појавиле су се и идеје да краљ Петар покуша да „окупи стару гарнитуру бивше Владанове владе“ и да се „Владан врати у политику“. Прављене су комбинације да се именује за шефа Конзервативне странке чије је организовање одобравао и краљ. Владан више није намеравао да се бави политиком, хтео је да се посвети завршетку недовршених дела и њиховом сређивању.

Владан Ђорђевић за време служења затворске казне

Стара зграда Управе града Београда. Фотографија Јеремије Станојевића, око 1930. године. (Музеј града Београда, Ур-11394)

О поменутиим комбинацијама он бар у почетку није много знао или, ако је и знао, у њих није веровао. Кад је званично са њима упознат, сматрао је да је боље да он делује из позадине, као идеолог, уредник и издавач партијског гласила, што је захтевало финансијска средства која нису имали, нити су их могли добити.

Кад се сазнало за контакте краља, с једне стране, и Владана и његових присталица, с друге стране, Владанови политички противници су одлучили да га уклоне. Др Јован Жујовић, министар иностраних дела, ултимативно је захтевао да се према Владану Ђорђевићу предузму оштре мере и да се на основу *Закона о шиџамџи* оптужи за „одавање државних тајни“ изнетих у књизи *Крај једне династије*. Под притиском владе започет је процес на коме је осуђен на шест месеци затвора. Одбивши да тражи помиловање, 29. марта 1906. године, ступио је у затвор Управе града Београда, где је провео пуних шест месеци. За то време скупљао је грађу за планирану књигу *Велике силе и балкански народи* и написао књигу *Министар у айсу*.

По изласку из затвора отишао је у Беч код свог колеге Роберта Герзунија на лечење. Ту је наставио да сређује и завршава започета дела. Написао је коначну верзију *Историје српско-бујарској раји* и припремио збирку *Serbica* са преко 800 докумената из историје Србије и Црне Горе од 1804. до 1815, које је „пробрао, исписао и дао преписати у Ц. Кр. Дворском Домаћем и Државном Архиву у Бечу“. Ранији план да напише трагедију под радним насловом *Балкански краљ*, проширио је и 1909. објавио под насловом *Голіоџа*, најпре на немачком па на српском, у коме је, у форми историјског романа, писао о краљу Милану и догађајима који су претходили његовој абдикацији.

Ангажовање у време анексије Босне и Херцеговине

Кад се у лето 1908. године дошло до Младотурске револуције, као добар познавалац прилика у Турској, објавио је књигу на немачком *Die Türkische Revolution und ihre Aussichten*, у којој је најавио могући погром народности у Турској, који се Јерменима и догодио.

Када се у јесен 1908. године сазнало да Аустроугарска спрема анексију Босне и Херцеговине, Никола Пашић га је замолио да преко приватних веза у Бечу види „колико је ствар озбиљна“. Петог октобра 1908. Бугарска је прогласила независност, а кад је Аустроугарска 6. октобра 1908. анектирала Босну и Херцеговину, у Бечу и Берлину залагао се за права српског народа и објавио расправу *Österreich Ungarn und Serbien (Аустроугарска и Србија)*, дао интервју париском листу *Tana* и у Берлину је одржао предавање и објавио књигу *Die Serbische Frage (Српско питање)*.

Године 1910. прославио је 50. годишњицу свог јавног рада. Посетиле су га бројне делегације и угледни гости, а др Војислав М. Суботић је о њему објавио књигу у којој је штампао и бројне изјаве лекара и фармацеута о њему. Поводом те прославе, Владан је приложио 100 динара у Фонд за лекарску сирочад. Те године у СЛД одржао је целовечерње предавање под насловом *Шта данас ојајам у медицини*. У Чикагу је штампана његова збирка чланака из хигијене и дијететике под називом *Народно здравље*, а у Београду му је штампана студија *Министарство народног здравља* (1910), у којој се залагао за издвајање послова народног здравља из надлежности Министарства унутрашњих дела а војног санитета из Министарства војног, и њихово спајање у засебно Министарство народног здравља.

Ангажман у време балканских ратова

Када је с формирањем Балканског савеза, а нарочито с почетком ратних операција против Турске, што је Аустроугарска сматрала угрожавањем својих интереса, антисрпско расположење у Аустроугарској нарасло, Никола Пашић га је послао у Беч да покуша да то расположење ублажи. Због растућег милитаристичког расположења у Бечу је успео да ступи у контакт само са представницима скупштинске опозиције. У чланку у *Neue Freie Presse* залагао се за аустроугарско-српски споразум, којим би Аустроугарска подржала територијално проширење Србије, а Србија би Аустроугарској дала привредне концесије. Његов чланак *Саг или никад*, новине нису смеле ни да објаве. Последњи чланак *Србија на Јадранском мору* објављен је у листу *National Zeitung*.

У јакој антисрпској атмосфери, већ планирана предавања су му отказивана па се вратио у Београд. Био је љут што Аустроугарска својом политиком на Балкану игнорише српске интересе, а посебно што спречава њено настојање да изађе на море. Осуђивао је

Аустроугарску што свим силама настоји да по први пут у историји формира државу Албанију, па је на немачком и на српском написао књигу *Die Albanesen und die Grossmächte* (Албанци и велике силе), у којој је, управо на бази становишта аустроугарских научника, доказивао да простори на којима Албанци живе никада нису представљали органску целину, да се они и не осећају припадницима истог народа и да немају заједнички језик, културу, историју и религију. Књигу је на француски превео кнез Алексије Карађорђевић и издата је под насловом *Les Albanais et Les Grandes Puissances*.

Када су, највише залагањем Аустроугарске, велике силе у Лондону створиле Албанију и присиле Србију да се повуче из приморја, написао је брошуру *Quo vadis, Austria* (Куда си се упутила Аустрија), штампану на немачком и српском језику, у којој је пророчански предвидео да таквом политиком Аустрија срља у пропаст. Брошура је била одговор на питање бечког листа *Zeit* „Зашто Аустрију мрзе сви балкански народи а нарочито Срби?“ Владан је за мржњу Срба према Аустрији осуђивао аустријску политику према „најсрбистијој“ земљи, Босни и Херцеговини и противљење Аустрије Балканском савезу, сматрајући да је управо Аустрија требало да буде на његовом челу. На крају је одговор на питање *Zeit*-а завршио питањем: „Зашто аустријска влада већ две стотине година мрзи све Балканце, а нарочито Србе?“

Када је јула месеца 1913. (6, 10, 13. и 16) др Војислав Ј. Субботић* у Београду организовао састанке српских и страних ратних хирурга који су у Балканском рату дошли у помоћ српском санитету, Владан је присуствовао тим састанцима. Присуствовао је и 40. Главном годишњем скупу СЛД, одржаном 29. и 30. децембра 1913. године у сали Друге београдске гимназије. После балканских ратова посветио се приватним пословима и завршетку романа *У фронти* и *Цар Душан*.

Први светски рат у животу Владана Ђорђевића

Сарајевски антентат затекао је Владана Ђорђевића у Бечу. Кренуо је у Цариград и из српског посланства у Букурешту телеграфисао је српској влади стављајући јој се на располагање. У Цариграду је посетио ћерку Мару, а одатле је дошао у Ниш. Ту му је супруга Паулина доживела други мождани удар. У лето 1915. породицу је преселио у Врњачку Бању. Крајем јануара 1916. окупационе власти су га ухапсиле и спровеле у Београд, али је убрзо био ослобођен. После трећег можданог удара, супруга Паулина је преминула и сахрањена је у Врњачкој Бањи.

Јуна 1916. године поново је био ухапшен. Постоји анегдота да је на питање, по злу чувеног полицајца Витмана, „Ко си ти?“ одговорио: „Ја сам доктор Владан, бивши председник Српске власти, члан Српске академије наука, командер разних па и аустријских

* Аутори ове монографије задржали су писање изворног облика презимена Војислава Субботића, имајући у виду чињеницу да је под тим обликом имена познатији стручној јавности, али и да би се избегла могућа замена са млађим колегом др Војиславом М. Суботићем.

ордења, српски пуковник и краљевски пруски санитетски поручник у резерви, а ко си ти битанго?“ Интерниран је у Горњој Аустрији, најпре у Семерингу, а потом Рапсу, односно Обендорфу, где је остао до 1918. године. Ту је написао своје успомене од 1914. до 1918. под насловом *Моја ствароси (Министар у ројсџиву)*. Новембра 1918. године био је ослобођен и вратио се у Београд, где га је чекала опустошена кућа, оскудица и хладна зима.

Иначе, сва три Владанова сина су на почетку рата ступила у српску војску, а син Милан је на челу српских трупа 1918. године ушао у Дубровник и био постављен за управника града. Због критике власти, ускоро је био лишен звања, да би убрзо оболео од шпанске грознице и умро 1. децембра 1918. године. Сахрањен је у Дубровнику.

Крајем 1921. Владан је боравио у Дубровнику где је у официрској касини одржао два јавна предавања из историје српских ратова, а почетком наредне године, на позив тамошњег женског друштва, и предавање *Веригба Душанова*.

Наде око уједињења јужнословенских народа

Владан Ђорђевић се надао да ће уједињење јужнословенских народа резултирати стварањем јаке и просперитетне земље као што се догодило са Немачком после уједињења неколико немачких државица. Таква надања је изразио септембра 1922. године у говору на прослави 50. годишњице Српског лекарског друштва.

Са јако лошим искуствима са острашћеним политичким странкама, којима су увек на првом месту били партијски, како је понекад говорио „партизански“ интереси, а не интереси државе и народа, није пропустио да не изрази и бојазни, поготово што су се од првих дана појавиле јаке сепаратистичке тенденције, па је рекао:

„Букнуо је светски рат, у коме је српска војска створила Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца, у коме је остварен највиши идеал нашега народа. Али, тај светски рат оставио је за собом и такве последице из којих се може закључити да ће 20. век бити посвећен поглавито решавању социјалних питања. То решавање треба да застане наш народ што више уједињен и слојан. Све трзавице сићушних партизанских интереса, сви партикуларизми и сви сепаратизми треба да ишчезну пред јединством народне државе, како би она пребродила социјални препорођај без велике штете. Кад се сетим оних сексен-секис држава и државица из којих се састојала Германија, ... па кад помислим на велико и силно немачко царство,

Паулина Ђорђевић (1847–1916), супруга Владана Ђорђевића и Марија Властари рођена Ђорђевић (1877–1915), кћерка Владана Ђорђевића, око 1910. године (Музеј науке и технике, Збирка фотографија – медицина, инв. бр. МНТ.Т.11.5.10)

Породица Владана Ђорђевића, 1910. година. У првом реду, слева надесно: Паулина Полет Властари, Паулина В. Ђорђевић, Софија Властари, Владан Ђорђевић, Владан Властари, Милан В. Ђорђевић. У другом реду, слева надесно: Никола В. Ђорђевић, Марија Властари, Александар В. Ђорђевић, Владислав Ј. Дероко, Наталија Дероко. (Музеј науке и технике, Збирка Музеја српске медицине Српског лекарског друштва, преснимљена фотографија; инв. бр. МНТ.Т:11.7.1534)

онда ме је мање страх од ове наше данашње поцепаности. Шта је створило велику и силну Немачку? Војска и немачка културна друштва. Тако исто добру војску има данас наша држава. Имамо и пуно добрих културних друштава која обухватају целу Југославију. Годишње скупштине свију тих друштава, сваке године у другој покрајини и у другом културном центру, путовања читавих сталежа по отаџбини ради ближега познанства учиниће и у нашем народу оно, што су гимнастичка, борилачка, певачка и стрељачка друштва учинила за екстензивну културу немачког народа, за његову хомогеност упркос разним династијама и разним провинцијалним интересима. У нас ће то ићи утолико лакше што је наш народ одиста демократски, што у њега нема онога јункерскога духа, те у нас никада неће дочепати сву државну власт један манијак, који може да упропасти и тековину највећих државника.“

Даљи живот

Године 1922. учествовао је на прослави 50. годишњице Српског лекарског друштва. Иначе, позиван је да држи „јавна“ предавања из историје Србије и Црне Горе и династија Обреновић и Петровић.

Кад је остао сам, продао је кућу и одселио се у Беч. Иако болестан, са оштећењем слуха и вида, сакупио је грађу за књигу *Црна Гора и Аусџирија 1814–1894*, коју је 1924. године издала Српска краљевска академија. Годину дана раније, Академија му је објавила књигу *Србија и Грчка 1891–1893 (џрилої за истџорију Срїске диїломаџије џри крају XIX века)*.

Године 1925. месец дана обилазио је Шибеник, Сплит и Дубровник, у коме је довршио књигу *Србија и Турска 1894–1897*. У јесен 1926. године дошао је у Београд. Посмртне

Фотографија начињена испред зграде Универзитета након промоције за почасног доктора медицинских наука која је 15. новембра 1926. године објављена у *Полицици*. Слева надесно: професори Милош Богдановић и Рихард Буријан, Владан Ђорђевић, ректор Павле Поповић, професори Ђорђе Јоанновић, Милан Јовановић Батут, Миливоје Костић и Матија Амброжић.

остатке супруге Паулине из Врњачке Бање и сина Милана из Дубровника пренео је у породичну гробницу на Новом гробљу. Септембра 1926. године, у великој сали Универзитета одржао је предавање *Педесетогодишњица Српској Друштва Црвеној Крсти* које је затим објавио као књигу под насловом *Срце и душа Европје, ишло је за историју првих педесет година у животној Друштва Црвеној Крсти у ошитој и Српској Друштва Црвеној Крсти на њо се*, која је 1927. године штампана у Државној штампарији Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

На седници одржаној 30. јуна 1926. године, Савет Медицинског факултета у Београду изабрао је своја прва два почасна доктора медицинских наука, Владана Ђорђевића и Милана Јовановића Батута. Владан је за првог почасног доктора медицинских наука Београдског универзитета промовисан 14. новембра 1926. године у свечаној сали Универзитета. Промотор је био професор др Ђорђе Јоанновић.

Очигледно дирнут, др Владан Ђорђевић је говор, којим је одговорио промотеру, завршио речима: „Ваше одликовање господо, после оркански бурног живота, после громава неправде и поплаве горчина, то су последњи зраци Сунца који обасјавају позно вече мог живота. У обичном људском животу мало је срећних који доживеше то Сунце на западу“.

На путу за Беч задржао се у Новом Саду, где је доживео величанствени дочек и на позив Друштва напредних жена одржао је предавање под називом *Душанов универзитет*. У Бечу је на молбу југословенског друштва „Слога“ у сали „Словенске беседе“ одржао предавање *Das Serbische Parlament im XIV Jahrhundert. Das Gesetzbuch Duschans* (О Државном сабору у Скопљу, на коме је донео Душанов законик).

Живео је сам, болестан и у сиромаштву. Умро је у једном пансиону у Бадену код Беча, 31. августа 1930. године у 86. години живота. Пренесен је и сахрањен у породичну гробницу на Новом гробљу. Парастосу у Саборној цркви присуствовали су изасланик

краља Александра, председник и више чланова владе, велики број лекара и пријатеља, а у име Српске краљевске академије од њега се опростио генерал Живко Павловић.

Чланства у удружењима

Владан Ђорђевић је 1869. године изабран за редовног члана Српског ученог друштва, 23. јануара 1888. године за дописног члана Академије философских наука Српске краљевске академије, а 28. децембра 1889. године за редовног члана целокупне Српске краљевске академије. Приступну беседу под насловом *Кораис и Доситије* одржао је 30. априла 1894. године.

Био је члан више друштава. Од домаћих, био је редовни члан Српског лекарског друштва (1872), Српског друштва Црвеног крста (1876) и почасни члан тог друштва (1907), а од иностраних, био је редовни члан Лекарске задруге у Бечу (1870) и Антрополошког друштва у Бечу (1871), почасни члан Збора лијечника Хрватске и Славоније (1875), дописни члан Друштва славенских лијечника (1875), Француског друштва за јавну хигијену у Паризу (1881), Шпанског хигијенског друштва у Мадриду (1883), Белгијског друштва јавне хигијене у Бриселу (1885) и Друштва за дипломатску историју у Паризу (1892), почасни члан грчког научног друштва „Парнасос“ у Атини (1892), грчког књижевног друштва „Силогос“ (1895) у Цариграду и Руског археолошког института (1895), такође у Цариграду.

Одликовања

Владан Ђорђевић је био носилац бројних домаћих и страних одликовања. Од домаћих то су: Краљевски српски орден Таковски на прсима, Краљевски српски орден Таковски о врату, Краљевски српски орден Светог Саве другог степена, Краљевска српска златна медаља за ревносну службу, Краљевски српски крст Таковског ордена са мачевима, Ратна споменица за 1876, 1877 и 1878. годину, Ратна споменица за 1885, Крст Српског друштва Црвеног крста, Краљевски српски орден Светог Саве првог степена, Краљевско-српска гардијска споменица, Краљевско-српски орден Таковског крста првог степена, Краљевско-српски орден Белог орла петог степена, Краљевско-српски орден Белог орла четвртог степена, Краљевско-српски орден Милоша Великог другог степена и Краљевско-српска медаља Милоша Великог. Од иностраних, то су: Краљевско-румунски командерски Крст Румунске Звезде са мачевима, Краљевско-румунски орден Румунске Звезде првог степена, Краљевски румунски Велики официрски Крст Румунске круне, Царски аустријски орден Гвоздене круне другог степена, Царски аустријски комтурски Крст Франца Јосифа, Царски отомански орден Мецидије четвртог степена, Царски отомански

орден Мецидије првог степена, Царско-отоманска медаља Имтијаза, сребрна и златна, Царско-отомански орден Османије првог степена са брилијантима, Царска немачка медаља *für Pflichttreue im Kriege*, Царска немачка медаља Вилхелма Великог, Царски руски орден Свете Ане другог степена са мачевима, Краљевски грчки орден Спаситеља првог степена, Краљевски италијански кавалерски Крст Италијанске круне и Царско-персијски орден Лава и Сунца првог степена са зеленом лентом.

Лекари о Владану Ђорђевићу

Др Владан Ђорђевић је био комплексна личност о којој су многи говорили критички, понеки са ниподаштавањем, а други су га хвалили и дивили му се. И међу лекарима мишљења су била подељена, од негативних до веома позитивних. Због политичких ставова, његове несумњиве заслуге деценијама нису признаване. Незахвалност према његовим заслугама ишла је дотле да је 1910. године, када је прослављао 50. годишњицу књижевног рада „са великим одушевљењем“, одбијен предлог да му се као некадашњем секретару *Зоре* честита јубилеј. Др Милан Никетић се о Владану изјаснио овако: „Сваки рад др Владана Ђорђевића личи ми на плехану фуруну, која загреје свакога када благо гори, која одбије свакога када се зажари и усија, и коју свако заборави када се охлади“.

Већина лекара је о њему имала позитивно мишљење. Др Михаило Мика Марковић је сматрао да Србија Владану, који је „био Србин од главе до пете“, који је „српски мислио, српски осећао“, коме је „свака српска недаћа задавала бол“ и који ју је толико задужио, никада није казала „хвала“ на његовом труду и раду. По њему, Владан је био „човек од речи“, на коју се „могло рачунати као на челик“, јер „што Владан једном каже, то је казано“, да је говорио „јасно, разговетно, смишљено ... свака реч била је на свом месту, сваки његов говор могао се без икакве корекције штампати“, да би се „доцније развио и постао прави оратор-импровизатор, да си га могао сатима слушати са највећим задовољством“ и да су сви „признавали његово свестрано образовање, енциклопедијско знање, начитаност, оштроумност, интелигенцију, организаторски дух и огромну енергију којом је надмашио све своје савременике“, што нажалост није популарно јер је био „критичар наших мана којих имамо много“ и што је био „неустрашив и карактеран, па у већини и објективан“.

Владан Ђорђевић, санитарски пуковник, око 1895. године; штампана фотографија, издавач Адолф Екштајн, Берлин (Музеј науке и технике, Збирка фотографија – медицина, инв. бр. МНТ.Т.11.5.10)

Др Владимир Станојевић је написао да је др Владан био „необично компликована фигура“, „једна од најинтересантнијих појава нашег културног живота“ ... „социјално-културни мотор првог реда“ ... „централна фигура међу свим тадашњим лекарима“, да га је „занимао сваки посао и сваки занат али не задуго“ јер „он није био узан дух специјалисте професионалца, који воли дубину на рачун ширине, већ дух ширине, даљине и бескраја, дух енциклопедисте“. Па ипак, пише он, „захваљујући својој разноврсној ерудицији, нечувеној енергији и видовитости, он је ... у свим струкама и занатима у које је завиривао дао више него многи обични и просечни професионалци“. По њему, Владан је био „један феномен и један крупан таленат“, који, „да је био у психолошкој могућности да се ... не расплињује, већ да се удубљује, он би био генијалан“. Оцењујући његов допринос историји нашег војног санитета, Станојевић је рекао да „санитет све до данас није имао плодотворнијег књижевног периода, ни већег броја санитетских издања него у његово доба“ и да је он „сео, написао и издао једно дело класичне вредности и обимности, који познији аутори у војном санитету нису, не само пребацили, већ нису ни покушали изаћи на такмичење“ (мисли се на четири књиге *Историје српској војној саниџерији*).

Др Јарослав Кужељ је рекао да је „др Владан Ђорђевић редак таленат који је дао видног и трајног доказа свога енциклопедијског знања и организаторског духа, кога до сада од колега нико није достигао а још мање престагао“. Нажалост, како је рекао др Драгутин Марковић: „У Србији је такво стање да ако не припадаш већини, називају те најгорим, а ако припадаш, па био и неисправан, ти си најбољи“.

Чак ни његови највећи непријатељи нису могли доказати било какво његово непоштење. Својевремене оптужбе за плагијаризам показале су се неоснованим. Упркос томе што су му, у периоду кад је био председник владе „кроз руке пролазили милиони“, никад нико није доказао било какво непоштење. Скоро читавог живота, проживео је скромно, а последње деценије у оскудици и сиромаштву, па се жалио да за своје бројне „декорације“ (одликовања) у продавници „не може ништа купити“.

Угао улица Краља Милана и Кнеза Милоша у Београду. С леве стране се види зграда хотела Лондон у којем је, на другом спрату, била лекарска „радионица“ Владана Ђорђевића 1871–1872. године. Разгледница, око 1910. године. (Вл. Милоша М. Јуришића)